

Professionele Bachelor Agro- en Biotechnologie
Afstudeerrichting Groenmanagement

RAPPORT
VAN BOERENSCHANS TOT ERFGOEDLANDSCHAP:
DE SCHANS VAN GERHEES ALS VOORBEELDSITE

Robrecht Vennekens

Begeleider(s) / Promotor(en):

Niels Stoffels

Intergemeentelijke Onroerend Erfgoeddienst Lage Kempen

Kathleen De Clercq

Hogeschool PXL

Titel: *Van boerenschans tot erfgoedlandschap: De Schans van Gerhees als voorbeeldsite*

Auteur: *Robrecht Vennekens*

Datum en plaats: *04 juni 2026, Diepenbeek*

Opdrachtgever: *IOED Lage Kempen*

Onderwijsinstelling:

Hogeschool PXL,

Universitaire Campus, Agoralaan H,

3590 Diepenbeek

Opdracht in kader van:

Bachelorproef

Opleiding agro- en biotechnologie

Afstudeerrichting Groenmanagement

Begeleiders:

Niels Stoffels (IOED Lage Kempen)

Kathleen De Clercq (Hogeschool PXL)

Foto voorblad © Stefano Bertalot en eigen afbeelding gerenderd met AI van hoe de Schans van Gerhees eruit zou kunnen gezien hebben

De eindverantwoordelijkheid voor deze scriptie rust volledig bij de student zelf. Ook na scriptie- en procesbegeleiding valt het niet uit te sluiten dat de scriptie nog onjuistheden en/of onvolledigheden bevat, die wél bij de eindevaluatie in rekening werden gebracht, maar in de finale versie niet meer werden aangepast.

Voorwoord

Deze bachelorproef vormt het sluitstuk van mijn opleiding Groenmanagement aan Hogeschool PXL en werd uitgevoerd in samenwerking met de Intergemeentelijke Onroerend Erfgoed Dienst Lage Kempen en het Regionaal Landschap Lage Kempen. Het onderzoek kadert binnen een lopend traject rond de opwaardering van de Schans van Gerhees in Tessenderlo-Ham, een site waar erfgoed, natuur en landschap op een bijzondere manier samenkomen.

De keuze voor dit onderwerp kwam voort uit mijn interesse in historisch landschap en erfgoedbeheer, gecombineerd met de uitdaging om dit te verbinden met actuele ecologische en ruimtelijke vraagstukken. Boerenschans vormen een minder gekend, maar waardevol onderdeel van ons landschap en ons verleden. Ze vertellen een verhaal van lokale gemeenschappen die zich in moeilijke tijden organiseerden en ingrepen in hun omgeving om te overleven. Tegelijk bieden deze sites vandaag kansen op vlak van natuurontwikkeling, beleving en educatie.

Tijdens deze bachelorproef kreeg ik de kans om zelfstandig aan de slag te gaan met een concreet en praktijkgericht vraagstuk. Daarbij werd ik ondersteund door verschillende personen en organisaties, die ik graag wil bedanken.

In het bijzonder wil ik mijn bedrijfspromotor Niels Stoffels bedanken voor de begeleiding, het vertrouwen en de inhoudelijke feedback tijdens het proces. Daarnaast gaat mijn dank uit naar mijn PXL-promotor Kathleen De Clercq voor de opvolging en ondersteuning vanuit de opleiding. Ook wil ik het Regionaal Landschap Lage Kempen en de IOED Lage Kempen bedanken voor de samenwerking en de mogelijkheid om dit onderzoek binnen hun werking uit te voeren. Ook wil ik dronepiloot Stefano Bertalot bedanken voor zijn vrijwillige inzet en hulp bij het maken van dronebeelden van de schans. Daarnaast wil ik ook mijn moeder bedanken om af en toe klankbord te zijn voor de ideeën die ik had.

Tot slot bedank ik nog graag de contactpersonen van de schansen in Bokrijk, Waterschei en Zutendaal voor hun inzichten naar beheer, ontsluiting en historische achtergrond van hun schansen.

Ik hoop dat deze bachelorproef kan bijdragen aan een doordachte en duurzame toekomst voor de Schans van Gerhees en tegelijk bruikbaar is voor gelijkaardige sites in de regio.

Samenvatting

Deze bachelorproef onderzoekt de opwaardering van boerenschans binnen het werkingsgebied van de Intergemeentelijke Onroerend Erfgoeddienst (IOED) Lage Kempen, met een specifieke focus op de Schans van Gerhees als voorbeeldsite. Boerenschans zijn unieke, 16e- en 17e-eeuwse verdedigingsstructuren die door de lokale plattelandsbevolking werden aangelegd als toevluchtsoord tegen plunderende troepen. Hoewel deze sites vandaag een grote erfgoedwaarde en ecologische potentie bezitten, staan ze vaak onder druk door verstedelijking en een gebrek aan een uniforme beheervisie.

Het onderzoek had een tweeledig doel: enerzijds het opstellen van een systematische inventaris en kanskaart voor de 63 schansen in de regio, en anderzijds het uitwerken van een integraal inrichtings-, beheer- en ontsluitingsvoorstel voor de Schans van Gerhees.

Voor de regionale analyse is een beoordelingskader ontwikkeld waarbij sites via GIS-analyse en terreinbezoeken zijn geëvalueerd op parameters zoals fysieke aanwezigheid, eigendomssituatie, ecologische context en ontsluitingsmogelijkheden. Dit leidde tot een methodiek voor categorisering, waarbij schansen worden ingedeeld als erfgoedprioritair, natuurprioritair, geïntegreerde ontwikkeling of lage prioriteit. Uit de inventarisatie bleek dat slechts een beperkt aantal sites zich op publieke grond bevindt en dat veel structuren in het terrein nog nauwelijks zichtbaar zijn zonder cartografische ondersteuning.

De Schans van Gerhees fungeert in dit onderzoek als casestudy waar erfgoed en natuur samenkomen. De voorgestelde inrichting streeft naar een historisch herkenbaar beeld, door het herstel van wallen (1,8 m tot 2 m hoog) en de reconstructie van de brug, zonder de huidige natuurdoelstellingen uit het oog te verliezen. In plaats van het historisch doornstruweel wordt gekozen voor een schrale heidevegetatie op de wallen, wat de leesbaarheid van de site vergroot en aansluit bij het natuurbeheer. Een innovatief voorstel is de visualisatie van schanshutten via dynamische zandplekken, wat zowel een educatieve als een ecologische meerwaarde biedt voor warmte minnende soorten.

Het voorgestelde beheer en de waterhuishouding, inclusief de plaatsing van een stuw voor peilbeheer, dragen direct bij aan verschillende Sustainable Development Goals (SDG's), zoals het behoud van cultureel erfgoed en de versterking van biodiversiteit. Hiermee biedt deze scriptie niet alleen een concreet plan voor Gerhees, maar ook een strategisch kader voor de duurzame toekomst van het schansenlandschap in de Lage Kempen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting.....	2
Inhoudsopgave	3
Lijst van gebruikte afkortingen en begrippen	5
Figurenlijst	6
Inleiding	9
1 Probleemstelling en onderzoeksopzet	10
1.1 Inleidende begrippen en studiegebied	10
1.2 Aanleiding en context binnen de IOED Lage Kempen	11
1.2.1 Al vastliggende werken aan de Schans van Gerhees voor deze bachelorproef	12
1.2.2 De rol van de inrichtingsvoorstellen van deze bachelorproef binnen het project aan de Schans van Gerhees.....	12
1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen	12
1.4 Reikwijdte en afbakening.....	13
1.5 Onderzoeksaanpak.....	13
2 Boerenschans in hun ruimtelijke en historische context	14
2.1 Ontstaan en functie van de boerenschans	14
2.2 Verschil boerenschans en militaire schans	14
2.3 Uitzicht en opbouw van boerenschans.....	16
2.4 Evolutie doorheen de tijd	19
2.5 Huidige verschijningsvormen in het landschap	19
2.6 Juridisch en beleidsmatig kader.....	19
3 Ontwikkeling van een beoordelings- en afwegingskader voor de schans	20
3.1 Noodzaak van een systematische benadering.....	20
3.2 Selectie van beoordelingscriteria.....	21
3.3 Waardering: erfgoed, landschap en gebruik	22
3.4 Methodiek voor categorisering.....	22
3.5 Van analyse naar kanskaart	23
4 Toepassing op het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen	24
4.1 Overzicht van de geïnventariseerde sites	24
4.2 Soorten schans en hun ligging	25

4.3	Waarderingsresultaten	26
4.4	Categorisering volgens ontwikkelingspotentieel.....	26
4.5	Synthese in een kansenkaart	27
5	Verdiepende casestudy: Schans van Gerhees.....	27
5.1	Specificaties van de Schans van Gerhees.....	27
5.1.1	Afmetingen	27
5.1.2	Huidige toestand	28
5.1.3	Bescherming	29
5.2	Deze schans als voorbeeldsite	30
5.3	Korte geschiedenis van de Schans van Gerhees	30
5.4	Omgevingsanalyse	35
5.4.1	Biotische factoren.....	35
5.4.2	Abiotische factoren.....	36
5.5	Waardering volgens het ontwikkelde kader	37
5.6	Inrichtingsvoorstellen	39
5.6.1	Concrete inrichtingsvoorstellen.....	43
5.6.2	Koppeling aan de Sustainable Development Goals (SDG's)	45
5.7	Beheer- en ontsluitingsvoorstel.....	45
6	Scenario's voor toekomstig beheer en gebruik van schansen binnen werkingsgebied IOED.....	47
6.1	Prioriteitenstelling binnen het werkingsgebied.....	47
6.2	Strategieën per categorie	49
6.3	Randvoorwaarden voor uitvoering	50
6.4	Praktische uitvoering	50
7	Reflectie en conclusie.....	51
7.1	Beantwoording van de onderzoeksvraag	51
7.2	Kritische reflectie op methode en toepasbaarheid	51
7.3	Suggesties voor vervolgonderzoek	52
8	Bibliografie.....	53
9	Bijlage	54
9.1	Bijlage 1.....	54
9.2	Bijlage 2.....	57

Lijst van gebruikte afkortingen en begrippen

IOED	Intergemeentelijke Onroerend Erfgoeddienst
RLLK	Regionaal Landschap Lage Kempen
Schanslichaam	De centrale ruimte van een schans die omringd is door wallen.

Figurenlijst

Figuur 1: Reconstructie van hoe de Schans van Gerhees eruit zou kunnen gezien hebben op basis van onderzoek van kaarten, bronnen en vergelijkbare schanssites (© Robrecht Vennekens, eigen tekening gerenderd met AI)	10
Figuur 2: Restanten van de Schans van Gerhees, vanuit dezelfde hoek als de vorige reconstructietekening (© Stefano Bertalot)	10
Figuur 3: Situering Gerhees in provincie Limburg	11
Figuur 4: Situering werkingsgebied IOED Lage Kempen in Limburg	11
Figuur 5: Tekening uit 1641 van de doorsnede van de wal van een militaire schans, duidelijk gedocumenteerd want de verschillende details zijn van belang voor de verdediging. Soldaten konden beschut van op de wal schieten naar de vijand.	16
Figuur 6: Wallen van de boerenschans in Waterschei, een simpele hoop grond met een hoogte van 2m zonder details (© Robrecht Vennekens).....	16
Figuur 7: Hellebaard (© Celtic WebMarchant)	16
Figuur 8: Lontmusket (© Archeologie Dordrecht)	16
Figuur 9: Vrankenschans (Zonhoven) op Ferrariskaart voorbeeld van een vierhoekige schans (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	18
Figuur 10: Larenschans (Lummen) op Ferrariskaart voorbeeld van driehoekige schans (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	18
Figuur 11: Hasseltseschans (Pelt) op de Atlas der Buurtwegen voorbeeld van een schans met bastions op de hoeken en een voorschans (driehoekige structuur rechts op de afbeelding) (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	18
Figuur 12: Dorner Schans (Maaseik) op de Atlas der Buurtwegen voorbeeld van een vijfhoekige schans (Bron: www.geopunt.be 02/06/26).....	18
Figuur 13: Kaart die de mate van aanwezigheid en de verspreiding van de boerenschansen in het werkingsgebied van IOED Lage Kempen laat zien.....	25
Figuur 14: Afmetingen van de Schans van Gerhees (afmetingen in meter) (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	27
Figuur 15: Oppervlakte van de Schans van Gerhees (afmetingen in vierkante meter) (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	28
Figuur 16: Collectie van dronebeelden van de Schans van Gerhees gemaakt op 29/04/2026 (BL westen, BR zuidoosten, OL noordoosten, OR grote schansvijver) (© Stefano Bertalot).....	28
Figuur 17: Zicht vanaf infobord ten noordwesten van de schans voor de plagwerken (© Robrecht Vennekens).....	29
Figuur 18: Zicht van op de voorschans naar de noordwestelijke hoek van de schans tijdens de plagwerken (© Robrecht Vennekens).....	29
Figuur 19: Kaart met de beschermingszone van de Schans van Gerhees (Inventaris Onroerend erfgoed, 2005)	29
Figuur 20: De Schans van Gerhees op het gewestplan (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	30
Figuur 21: Schans van Gerhees op de Ferrariskaart rond het jaar 1777. De schans zelf onderaan op de afbeelding omringd door bomen. (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	31

Figuur 22: Schans van Gerhees op de Atlas der Buurtwegen rond het jaar 1840. De schans zelf is niet te zien, de kleine vijvers in het noorden en de grote vijver in het oosten wel. (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)	32
Figuur 23: Schans van Gerhees op een kaart die gemaakt is in de periode 1849-1850. Duidelijk zichtbaar en onbegroeid schanslichaam en open vijvers. (Bron: Cartesius, Carte et plan II Belgique A. Cartes officielles de l'institut cartographique militaire Carte topographique Leves, 1849-1850).....	32
Figuur 24: Schans van Gerhees op een kaart van 1876. De schans is duidelijk begroeid met naaldbomen en de vijvers zijn nog vrij van begroeiing. (Bron: Cartesius, kaart van de regio Balen in 1876 (Baelen))	33
Figuur 25: Schans van Gerhees op een kaart van 1939. Nog steeds begroeid met naaldbomen, maar de vijvers zijn omgevormd tot grasland of weide. (Bron: Cartesius, kaart van de regio Balen in 1939 (Baelen))	33
Figuur 26: Schans van Gerhees op luchtfoto van 1945. Schanslichaam zelf is omcirkeld en is duidelijk begroeid. De vijvers zijn ook duidelijk geen open water	34
Figuur 27: Schans van Gerhees op luchtfoto van 2007. Schans zelf is nog steeds bebost en enkel in de grote vijver is water te zien.	34
Figuur 28: De grote schansvijver gezien vanop de schans in maart 2007. Duidelijk nog de stoppels van de maïs die erop heeft gestaan (© Marijke Wouters)	34
Figuur 29: Schans van Gerhees op luchtfoto van 2011, de voorschans en ongeveer 75% van de schans zijn vrij van bomen.	35
Figuur 30: Beeld op de schans tijdens de werken. Zoals de houtige opslag van Amerikaanse vogelkers links op de foto zo zag heel de schans eruit tot maart 2026. Aan de rechterkant van de foto is het zicht na het wegfreen van de Amerikaanse vogelkers. (© Robrecht Vennekens)	35
Figuur 31: Beeld van het schanslichaam na het plaggen. (© Robrecht Vennekens)	35
Figuur 32: Kaart met inrichtingsvoorstellen voor na de al geplande werken aan de Schans van Gerhees	39
Figuur 33: Detail van de kaart van de inrichtingsvoorstellen voor de Schans van Gerhees	39
Figuur 34: Kant van de bank met infoborden, geïnspireerd door de site Landmark Romeinse Villa (© Robrecht Vennekens)	41
Figuur 35: Kant van de bank om op te zitten (© Robrecht Vennekens)	41
Figuur 36: Voorbeeld van een schanswoning in vakwerkbouw, schanswoning in gereconstrueerde schans van Bokrijk (© Robrecht Vennekens)	42
Figuur 37: Voorbeeld van een schanswoning als plaggenhut, in Hengelhof (© visitlimburg.be)	42
Figuur 38: Prioriteitsbepaling van boerenschanssites (Afbeelding gegenereerd met AI op basis van bovenstaande tekst)	48

*Waer sullen wy nu toch. blijven,
Wy Boeren cleyn en groot?
Ons Koeyen sietmen ontdrijven.
Wy worden bijster en bloot,
Wy moghen niet langher Heeren blijven,
Om onse Butter men niet en kijven,
Men neemtse teghen onsen wil,
Den Boer den Boer den schamelen Boer*

...

*Ons huysen men afbranden
Al boven onse hooft,
Wy verliesen ghelt en panden,
Wy worden heel berooft,
Och mochtet gaen na onsen sin,
Wy nament wel een luttel min,
Dit Cruys valt ons te suer,
Den boer den boer, heeft quaet avontuer.*

...

*Wy moeten oock arbeyen
Aen Schanssen ende Wal
Het zy in wat Contreyen,
Men roept ons int ghetal:
Tis hier een twintich dertich man,
Wy zijnder al wat qualick an
Alsmen dit wel insiet,
Den boer den boer, die lijdt nu veel verdriet.*

...

Het lied waaruit deze fragmenten komen is waarschijnlijk ontstaan rond 1575 tijdens het beleg van Alkmaar (Nederland) en beschrijft de hopeloze positie van boeren die door beide strijdende partijen werden beroofd van hun vee en bezittingen (Kuiper and Leendertz Jr., 1924). Het zijn situaties zoals deze die ook in huidig Vlaanderen de aanleiding gegeven hebben tot het aanleggen van boerenschansen.

Inleiding

Vanaf het einde van de 16e eeuw werden in de Vlaamse Kempen tal van boerenschanssen opgericht. Dit zijn omgrachte versterkingen die door de lokale plattelandsbevolking werden aangelegd als toevluchtsoord voor mensen en vee. Deze schanssen vormden een belangrijk onderdeel van het historische landschap en zijn vandaag nog op verschillende plaatsen herkenbaar, zowel in het reliëf als in het bodemarchief.

Doorheen de tijd zijn deze structuren uitgegroeid tot waardevolle erfgoedelementen met niet alleen een historische en archeologische betekenis, maar ook een landschappelijke en ecologische waarde. Veel schanssen bevinden zich vandaag in een groene omgeving en maken deel uit van bredere natuur- en landschapsstructuren. Hierdoor ontstaat een interessante, maar niet vanzelfsprekende combinatie van erfgoed en natuur.

De Schans van Gerhees in Tessenderlo-Ham is één van deze bewaarde boerenschanssen. De site is beschermd als monument en maakt momenteel deel uit van een traject van restauratie en opwaardering. De ambitie is om de schans te ontwikkelen tot een kwalitatieve erfgoedplaats die als voorbeeld kan dienen voor andere schanssen in de regio.

Bij deze ontwikkeling stelt zich echter een belangrijke uitdaging. Enerzijds vraagt het erfgoed om behoud van de historische structuur en leesbaarheid van de site. Anderzijds ligt de schans in een omgeving waarvoor een natuurbeheerplan geldt. Deze verschillende invalshoeken zijn niet altijd eenvoudig met elkaar te verzoenen en vragen om een doordachte en geïntegreerde aanpak.

Daarnaast speelt ook de ontsluiting van de site een rol. De schans is toegankelijk voor bezoekers en heeft potentieel als educatieve en recreatieve plek. Het toegankelijk maken van de site moet echter gebeuren met respect voor zowel de erfgoed- als natuurwaarden.

Vanuit deze context richt deze bachelorproef zich op de vraag hoe de Schans van Gerhees op een duurzame manier kan worden ingericht, beheerd en ontsloten. Het doel is om tot een geïntegreerde en praktijkgerichte visie te komen die rekening houdt met de verschillende waarden en functies van de site. De inzichten uit dit onderzoek kunnen bovendien breder inzetbaar zijn voor andere schanssites in de regio.

1 Probleemstelling en onderzoekopzet

1.1 Inleidende begrippen en studiegebied

Wat is een boerenschans?

Boerenschansen zijn verdedigingsstructuren die door de plattelandsbevolking in de Kempen werden opgericht ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648), om zich te beschermen tegen rondtrekkende roversbendes en plunderende soldaten.

Een schans bestond doorgaans uit een omgracht, vaak rechthoekig perceel (zie Figuur 1). De uitgegraven grond uit de gracht werd gebruikt om rondom aarden wallen op te werpen. Op die manier ontstond een centrale open ruimte, omringd door wallen en aan de buitenzijde begrensd door een gracht. De centrale open ruimte was te bereiken en af te sluiten met een ophaalbrug en had een grootte van enkele honderden vierkante meters tot enkele hectaren.

Figuur 1: Reconstructie van hoe de Schans van Gerhees eruit zou kunnen gezien hebben op basis van onderzoek van kaarten, bronnen en vergelijkbare schanssites (© Robrecht Vennekens, eigen tekening gerenderd met AI)

Vandaag blijven van deze structuren vaak slechts beperkte restanten zichtbaar in het landschap (zie Figuur 2). Het herkennen en ontwikkelen van deze relictten binnen hun landschappelijke context vereist een geïntegreerde aanpak, waarbij de kennis en inzichten uit de opleiding Groenmanagement een belangrijke meerwaarde bieden. Zo kunnen de aangeleerde methodes voor de inrichting het beheer en het onderhoud van een landschap afgetoetst worden met de wensen en regelgeving die geldt voor het erfgoed. Op die manier kan er een geïntegreerd inrichtings- en beheerplan opgesteld worden.

Figuur 2: Restanten van de Schans van Gerhees, vanuit dezelfde hoek als de vorige reconstructietekening (© Stefano Bertalot)

Deze bachelorproef en stage werden uitgevoerd binnen de IOED Lage Kempen. IOED staat voor Intergemeentelijke Onroerende Erfgoeddienst, een samenwerkingsverband dat advies verleent en projecten uitwerkt rond onroerend erfgoed binnen meerdere gemeenten (zie Figuur 4). Het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen omvat de gemeenten Hamont-Achel, Bocholt, Leopoldsborg, Tessenderlo-Ham, Beringen, Houthalen-Helchteren, Halen, Lummen, Heusden-Zolder en Zonhoven.

Binnen deze bachelorproef wordt enerzijds een inventaris opgesteld van de boerenschans in deze gemeenten. Anderzijds wordt specifiek ingezoomd op de Schans van Gerhees, waarvoor een beheer- en inrichtingsvisie wordt uitgewerkt. Deze schans behoort tot het dorp Gerhees, gelegen in het oosten van de gemeente Tessenderlo-Ham, en grenst aan de gemeenten Leopoldsborg en Balen (zie Figuur 3).

Figuur 3: Situering Gerhees in provincie Limburg

Figuur 4: Situering werkingsgebied IOED Lage Kempen in Limburg

1.2 Aanleiding en context binnen de IOED Lage Kempen

Binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen zijn in totaal 63 boerenschans bekend. Vanuit de IOED ontstond de vraag om deze inventaris te actualiseren, met als doel een duidelijk overzicht te verkrijgen van hun ligging en huidige toestand. Op basis van deze inventaris kan worden bepaald welke schansen in de toekomst potentieel bieden voor verdere ontwikkeling, bijvoorbeeld op het vlak van erfgoedbehoud, natuurontwikkeling, waterbuffering of publieksontsluiting.

Tegelijkertijd vormt de Schans van Gerhees een voorbeeld binnen deze inventaris. Voor deze schans werd een restauratie- en opwaarderingstraject opgestart, waarbij verschillende partners samenwerken aan het herstel van het historisch landschap. Binnen deze context ontstond de vraag om na te denken over de toekomstige inrichting en beleving van de site. Deze bachelorproef sluit aan bij

die vraag en onderzoekt hoe de Schans van Gerhees na de geplande restauratiewerken verder kan worden ontwikkeld als een waardevolle erfgoed- en natuursite.

1.2.1 Al vastliggende werken aan de Schans van Gerhees voor deze bachelorproef

Een tiental jaar geleden werden de eerste werkzaamheden uitgevoerd om de site op te waarderen. Daarbij legde de Vlaamse Landmaatschappij onder meer doorkijkvensters, infoborden en een vlonderpad aan. Het was toen al de bedoeling van de gemeente om ook het erfgoedgedeelte van de schans te herstellen, maar de benodigde subsidie van het Agentschap Onroerend Erfgoed bleef destijds uit.

Vandaag beschikt de gemeente wel over deze subsidie, waardoor de verdere restauratie van de site kan worden uitgevoerd. De geplande werken omvatten onder meer het verwijderen van invasieve exoten zoals Amerikaanse vogelkers, het herstel en de ophoging van de schanswallen, de bouw van een historisch verantwoorde brug en het herstel van de omliggende vijvers. Daarnaast worden verschillende ingrepen uitgevoerd om de historische structuur van de site opnieuw leesbaar te maken.

Voor de aanleg van de wallen levert het Agentschap voor Natuur en Bos de benodigde grond aan, terwijl de gemeente instaat voor de aanbesteding en uitvoering van de brugconstructie. Aangezien de site beschermd is als monument en deel uitmaakt van een bosgebied met een goedgekeurd natuurbeheerplan, zijn naast de gemeente ook het Agentschap Onroerend Erfgoed en het Agentschap voor Natuur en Bos belangrijke projectpartners.

1.2.2 De rol van de inrichtingsvoorstellen van deze bachelorproef binnen het project aan de Schans van Gerhees

De restauratiewerken die momenteel worden uitgevoerd, richten zich voornamelijk op het herstel van de historische structuur van de schans. Over de inrichting van de site na deze werken zijn echter nog verschillende keuzes mogelijk. De focus van deze bachelorproef ligt daarom niet op de restauratie zelf, maar op de toekomstige inrichting en ontsluiting van de Schans van Gerhees.

Aan de hand van inrichtingsvoorstellen wordt onderzocht hoe de site een zo historisch correct mogelijke uitstraling kan krijgen, zonder daarbij de aanwezige natuurwaarden uit het oog te verliezen. Daarnaast wordt bekeken hoe bezoekers de geschiedenis van de schans beter kunnen beleven en begrijpen. Op die manier wil deze bachelorproef bijdragen aan de verdere ontwikkeling van de Schans van Gerhees als een aantrekkelijke, educatieve en duurzame erfgoedsite.

1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen

De centrale onderzoeksvraag van deze bachelorproef luidt als volgt:

Hoe kan tegen juni 2026 een onderbouwde inventarisatie en kansencarta (kaart met alle geïnventariseerde schansen waarop met een kleurcode duidelijk wordt wat mogelijk is met die schans) worden opgesteld voor de boerenschans binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen en

op welke manier kan de Schans van Gerhees binnen dit kader worden uitgewerkt als voorbeeldsite op het vlak van inrichting, beheer en publieksontsluiting?

Om deze hoofdvraag op een gestructureerde manier te beantwoorden, werden vier deelvragen geformuleerd:

- 1 Hoe kan een onderbouwde inventarisatie en kansanalyse worden opgesteld voor de boerenschans binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen?
- 2 Wat is de historische en landschappelijke context van de Schans van Gerhees en welke randvoorwaarden vloeien hieruit voort voor inrichting en beheer?
- 3 Welke historisch verantwoorde en ecologisch waardevolle ingrepen zijn geschikt voor toepassing op schansen in het algemeen en welke specifiek voor de Schans van Gerhees?
- 4 Hoe kunnen deze inzichten worden vertaald in een samenhangend voorstel voor inrichting, beheer en publieksontsluiting?

Dit project omvat enerzijds de inventarisatie en analyse van de boerenschans binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen en anderzijds de concrete uitwerking van een inrichtingsplan voor de Schans van Gerhees. Op die manier wordt tegemoetgekomen aan de vraagstelling en doelstellingen zoals geformuleerd door de IOED Lage Kempen (zie 1.2).

1.4 Reikwijdte en afbakening

Deze bachelorproef heeft als doel een onderbouwd en haalbaar voorstel uit te werken voor de inrichting, het beheer en de publieksontsluiting van de Schans van Gerhees, vertrekkend vanuit een bredere analyse van boerenschans binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen.

Binnen de reikwijdte van het project vallen een inventarisatie en analyse van geselecteerde schanssites, aangevuld met literatuurstudie en referentiebezoeken. De verworven inzichten worden toegepast op de Schans van Gerhees, waar ze vertaald worden naar ontwerpprincipes, een conceptueel inrichtingsvoorstel, een beheerstrategie en aanbevelingen voor publieksontsluiting. Dit resulteert in een onderbouwde visievorming en een concreet voorstel voor de site.

Het project wordt afgebakend tot een onderzoekend en ontwerpend voorstel. Technische detailstudies, uitvoeringsgerichte kostenramingen, juridische procedures en de effectieve realisatie van ingrepen vallen buiten de scope. Daarnaast ligt de focus op de Schans van Gerhees als casus, waardoor geen volledige uitwerking voor alle schansen binnen het werkingsgebied wordt nagestreefd.

1.5 Onderzoeksaanpak

Bij de opstart van de inventarisatie wordt een verkennende literatuurstudie uitgevoerd naar boerenschans en bestaande inventarisatiemethodes. Naast de Literatuurstudie wordt er ook overlegd met medewerkers van zowel de IOED als RLLK. Op basis hiervan worden relevante criteria en parameters bepaald die de basis vormen voor de inventarisatie. Deze worden vertaald in een

inventarisatieformulier, dat digitaal wordt opgesteld in ArcGIS. De verzamelde gegevens worden vervolgens geanalyseerd en verwerkt in QGIS, waarbij gebruik wordt gemaakt van ruimtelijke analyse en kaartvisualisatie om tot een onderbouwde kanskaart te komen.

Voor de uitwerking van het inrichtingsvoorstel voor de Schans van Gerhees wordt een gerichte literatuurstudie uitgevoerd. Hierbij worden de historische functie en opbouw van boerenschansen onderzocht, evenals de hedendaagse erfgoedbenadering en de principes rond inrichting, beheer en publieksontsluiting. Deze informatie wordt geanalyseerd en vertaald naar concrete randvoorwaarden en ontwerprichtlijnen.

Daarnaast worden referentiebezoeken uitgevoerd aan vergelijkbare, al heringerichte schanssites. Deze sites worden bezocht samen met de beheerder van de site. Via de gesprekken met de beheerders en de eigen observatie ter plaatse, worden sterke en zwakke punten van deze projecten in kaart gebracht. Naast de andere schanssites worden ook andere landschappelijke erfgoedrelicten zoals burchten bezocht om van die sites wat bij te leren over wat er allemaal mogelijk is naar ontsluiting. De inzichten uit literatuurstudie en terreinonderzoek worden vervolgens samengebracht in een synthese, die als basis dient voor het opstellen van een geïntegreerd en onderbouwd inrichtings-, beheer- en publieksontsluitingsvoorstel voor de Schans van Gerhees. Bijkomend voor de informatieverzameling werden studiedagen en webinars gevolgd.

2 Boerenschansen in hun ruimtelijke en historische context

2.1 Ontstaan en functie van de boerenschansen

Boerenschansen ontstonden in de context van de aanhoudende onveiligheid tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648), waarbij plattelandsgebieden regelmatig werden blootgesteld aan plunderingen en geweld (Eerdekens et al., 2019). Ze werden opgericht door lokale gemeenschappen als collectieve toevluchtsoorden, met als voornaamste doel het beschermen van mensen, vee en voedselvoorraden tegen rondtrekkende troepen. In tegenstelling tot militaire versterkingen waren boerenschansen niet bedoeld om langdurige gevechten te voeren, maar om zich tijdelijk te verstoppen en eventueel als het niet anders kon weerstand te bieden en tijd te winnen.

De opbouw van de schans weerspiegelt deze functie. De combinatie van een enkele meters hoge aarden wal en een brede, vaak watervoerende gracht vormde samen met de brug een eerste fysieke barrière, terwijl doornige beplanting en eventuele bijkomende elementen zoals een voorschans de toegang verder bemoeilijkten (Robben, 2026a). Deze inrichting wijst op een defensief systeem dat vooral gericht was op afschrikking en vertraging, eerder dan op actieve verdediging. Het collectieve karakter blijkt ook uit schansreglementen, waarin het onderhoud van grachten en beplanting strikt werd geregeld en verdeeld onder de leden van de gemeenschap.

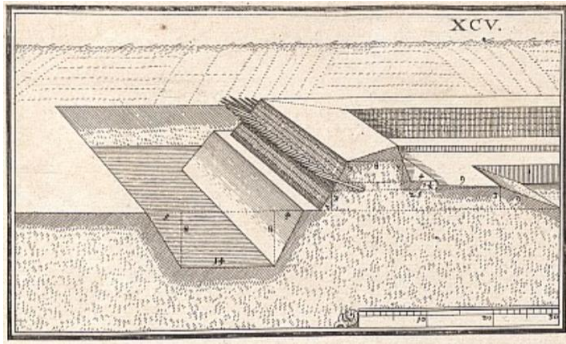
2.2 Verschil boerenschans en militaire schans

Binnen de literatuur wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen boerenschansen en militaire schansen, zowel qua functie als qua opbouw. Boerenschansen ontstonden in de eerste plaats als

vluchtoord voor de lokale bevolking. Terwijl militaire schansen specifiek gebouwd werden voor strategische verdediging en actieve oorlogsvoering. De bewoners probeerden confrontaties zoveel mogelijk te vermijden en kozen er vaak voor om vijandelijke troepen af te kopen via brandschatting¹, zodat zij met rust gelaten werden (Eerdekens et al., 2019). Om zich toch in beperkte mate te kunnen beschermen hadden de meeste mensen binnen de schans wel een wapen, voornamelijk hellebaarden (zie Figuur 7), pieken en ander werkgereedschap. Wanneer er binnen de schansgemeenschap leden waren van schuttersgildes dan stonden zij ook in voor de verdediging. Onder de schuttersgildes vielen tijdens de 16de en 17de eeuw groepen mensen die schoten met handbogen en kruisbogen (Federatie van Vlaamse Historische Schuttersgilden, 2026). Ook een in die tijd vrij nieuwe tak binnen de schuttersgildes waren de bukschilden. Leden van een bukschild, ook wel kolveniers genoemd schoten met een lontmusket (zie Figuur 8), één van de eerste draagbare vuurwapens dat door één persoon alleen kon gehanteerd worden (Robben, 2026b). In periodes naar het einde van het gebruik van de boerenschansen zullen modernere musketten ook gebruikt worden, al zullen het wel altijd enkele schansbewoners zijn die een vuurwapen bezitten en niet allemaal. Degenen die beschikten over een vuurwapen moesten ook voldoende kogels en buskruit ter beschikking hebben.

Ook op vlak van inrichting zijn er duidelijke verschillen. Boerenschansen hadden een eerder informeel karakter, waarbij binnen de omwalling kleine erfjes of tijdelijke verblijfsplaatsen werden ingericht voor verschillende gezinnen (Keijers, 2009). Over de interne structuur is weliswaar weinig bekend, maar het kleinschalige en collectieve gebruik staat in contrast met de strak georganiseerde militaire infrastructuur van echte vestingen. Verder waren boerenschansen vaak landschappelijk ingepast, met beplanting op de wallen, vaak met doornstruiken, die een bijkomende bescherming boden. Militaire schansen daarentegen bleven vrij van dergelijke begroeiing om een open zichtveld te garanderen.

¹ Een brandschatting is een geldsom die werd betaald in de hoop gevrijwaard te blijven van plundering en vernieling.

Figuur 5: Tekening uit 1641 van de doorsnede van de wal van een militaire schans, duidelijk gedocumenteerd want de verschillende details zijn van belang voor de verdediging. Soldaten konden beschut van op de wal schieten naar de vijand.

Figuur 6: Wallen van de boerenschans in Waterschei, een simpele hoop grond met een hoogte van 2m zonder details (© Robrecht Vennekens)

Figuur 7: Hellebaard (© Celtic WebMarchant)

Figuur 8: Lontmusket (© Archeologie Dordrecht)

2.3 Uitzicht en opbouw van boerenschansen

Over de exacte vorm van de wallen van boerenschansen is weinig bekend, aangezien ze zelden op historische voorstellingen voorkomen en vandaag vaak geërodeerd of geëgaliseerd zijn (Robben, 2026a). Archeologisch onderzoek toont aan dat het wallichaam van de meeste schansen deels of volledig in de richting van de gracht is afgegleden, waardoor de oorspronkelijke hoogte en breedte van de wallen moeilijk te reconstrueren is (Keijers, 2009). Toch kan aangenomen worden dat de wallen een gemiddelde hoogte hadden van ongeveer twee meter, wat wijst op een brede basis, ongeveer dubbel zo breed als de hoogte. Om erosie te beperken, werd vaak een vlakke strook voorzien tussen wal en gracht en werden de wallen verstevigd met palen, takken en begroeiing met struiken.

Specifiek die houtige gewassen speelden op een schans een belangrijke rol. In het schansregelement van de Kelbergenschans te Schaffen (Diest) staat dat er op de dijk en wallen onder meer wilgen en elzen aangeplant moeten worden (Robben, 2026c). Deze zorgden voor stabiliteit en konden economisch benut worden. De soortensamenstelling van deze beplanting zal tussen verschillende schansen verschillen en hing sterk samen met de landschappelijke context. In de Limburgse Kempen werd het landschap tijdens de Nieuwe Tijd gekenmerkt door open heide, landbouwgronden en een beperkt aandeel bos (Storme et al., 2026), waardoor de gebruikte soorten rechtstreeks uit deze omgeving kwamen. Doornige struiken zoals meidoorn, sleedoorn, braam, soorten uit de

hondsroengroep en gaspeldoorn gaven de wallen vaak het karakter van een dicht en moeilijk doordringbaar struweel dat vandaag de dag zou bestempeld worden als doornstruweel (Eerdekens et al., 2019) (Ecopedia, 2026a). Schansreglementen tonen aan dat de wal een cruciaal en kwetsbaar element was, het was strikt verboden om via de wallen de schans binnen of buiten te gaan en er dieren op te laten grazen of lopen (Robben, 2026a).

De wal vormde samen met de gracht het belangrijkste verdedigingssysteem van de schans. De breedte en diepte van deze grachten konden sterk variëren (Robben, 2026a). Archeologische gegevens tonen aan dat de grachten doorgaans niet uitzonderlijk diep waren, in Zutendaal bleef de diepte beperkt, terwijl in Balen ongeveer 2,5 m werd vastgesteld, met een relatief geringe waterlaag. In Gerhees varieerde de diepte tussen ongeveer 1,2 en 1,6 m. De breedte lag vaak tussen 8 en 16 m of meer (Keijers, 2009). Regelgeving opgesteld in schansreglementen wijst op het belang van onderhoud, zoals het ruimen van slib, het onderhouden van de oevers en tijdens de winter het ijsvrij houden.

De grachten maakten deel uit van een doordacht systeem van waterbeheer. Schansen werden vaak ingeplant in natte gebieden en beschikten regelmatig over een nabijgelegen vijver als bijkomende watervoorraad (Robben, 2026a). In sommige gevallen werden bijkomende dijken of structuren aangelegd om het waterpeil te regelen en lokaal werd de gracht verdiept om in droge periodes water te concentreren.

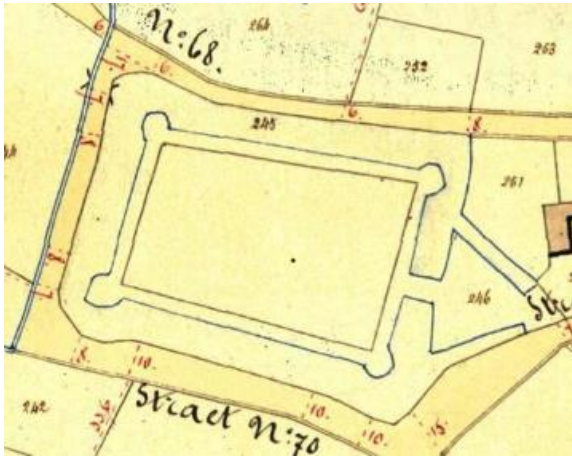
Hoewel boerenschansen in de basis eenvoudig waren, konden ze verder uitgebouwd worden. De meeste schansen hadden een vierhoekige vorm, al kwamen ook drie- en vijfhoekige varianten voor (Robben, 2026a) (Keijers, 2009). In bepaalde gevallen werden hoekbastions of een voorschans aangelegd. Zo'n voorschans vormde een extra verdedigingsbuffer aan de toegang, mogelijk om tijd te winnen bij een plotse aanval of om vee veilig binnen te drijven. Daarnaast kan ze gediend hebben als bijkomende bescherming van de poort of als afgebakende ruimte om met aanvallers te onderhandelen. Sporen van dergelijke structuren zijn slechts op enkele locaties teruggevonden, wat erop wijst dat ze eerder uitzonderlijk waren.

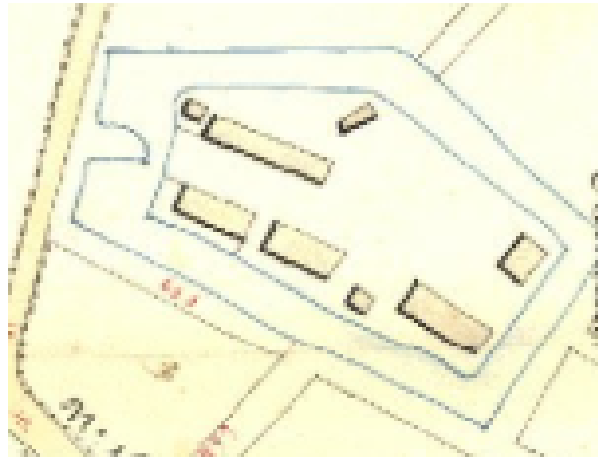
Figuur 9: Vrankenschans (Zonhoven) op Ferrariskaart voorbeeld van een vierhoekige schans (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

Figuur 10: Larenschans (Lummen) op Ferrariskaart voorbeeld van driehoekige schans (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

Figuur 11: Hasseltseschans (Pelt) op de Atlas der Buurtwegen voorbeeld van een schans met bastions op de hoeken en een voorschans (driehoekige structuur rechts op de afbeelding) (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

Figuur 12: Dorner Schans (Maaseik) op de Atlas der Buurtwegen voorbeeld van een vijfhoekige schans (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

De inspiratie voor het aanleggen van hoekbastions zou kunnen komen uit de militaire vestingbouw vanaf de Tachtigjarige Oorlog, waarbij uitgebreide systemen met bastions en grachten werden ontwikkeld (Robben, 2026a). Dergelijke elementen zijn onder meer beschreven in theoretische werken over vestingbouw en waren zichtbaar in grotere versterkte sites. Bij boerenschansen bleven deze bastions echter doorgaans beperkt tot eenvoudige uitstulpingen in de wal, zonder duidelijke aanwijzingen voor bijkomende versterkende constructies. Hun functionele meerwaarde is dan ook onzeker, zeker gezien de dichte begroeiing die het zicht vanaf de wal kon beperken. Bovendien is het mogelijk dat sommige historische voorstellingen van schansen beïnvloed zijn door militaire voorbeelden en daardoor niet volledig overeenstemmen met de werkelijkheid.

Deze variatie in vorm en opbouw toont aan dat boerenschansen geen uniforme structuren waren, maar lokaal aangepaste verdedigingswerken, afgestemd op de beschikbare middelen, het landschap en de specifieke noden van de gemeenschap.

2.4 Evolutie doorheen de tijd

De meeste boerenschansen werden, zoals eerder aangehaald, aangelegd tijdens de 80-jarige oorlog (1568 – 1648), meer bepaald vanaf het beleg van Maastricht omstreeks 1579 (Keijers, 2009). De belangrijkste oorzaken waren de woelige omstandigheden waaronder de mensen leefden en het feit dat de financiële toestand van de Spaanse regering waaronder de Zuidelijke Nederlanden vielen niet goed was. Doordat de soldaten niet geregeld betaald werden trokken deze al eens plunderend rond.

Schansen werden gebruikt tot en met de Spaanse Successieoorlog (1701 – 1713), nadien verhuurde sommige gemeenschappen hun schans nog en sommige werden gesloopt en in gebruik genomen als akker- of grasland (Keijers, 2009). In de 19de eeuw werden de meeste schansen verkocht. Dit gebeurde echter niet bij elke schans, bij de Kelbergenschans in de gemeente Diest is nog steeds een schansgemeenschap met schansmeesters en de schansboeken worden nog steeds ingevuld en bijgehouden tot op de dag van vandaag. Contact zoeken met de schansmeesters van deze schans zou interessant kunnen zijn voor een toekomstig project om terug verbinding te creëren tussen de Schans van Gerhees en de bevolking van Gerhees.

Daarnaast is het ook geweten dat tijdens latere gewapende conflicten mensen zich terugtrokken in de schansen. Zo vluchtte in 1831 inwoners nog massaal naar de Brelaarschans (Houthalen-Helchteren) toen de strijd tussen de Belgen en de Nederlanders in de buurt opflakkerde. De reden dat sommige schansen nog werden beheerd komt doordat in bepaalde huurovereenkomsten de verplichting was opgenomen om de schans te onderhouden voor het geval dat er nog eens oorlog zou uitbreken (Eerdeken et al., 2019).

2.5 Huidige verschijningsvormen in het landschap

In het huidige landschap zijn boerenschansen vaak slechts gedeeltelijk zichtbaar of geïntegreerd in het omliggende landgebruik. De meeste schansen liggen vandaag in of nabij hedendaags woongebied. Door historische kaarten te raadplegen, wordt duidelijk dat deze schansen oorspronkelijk langs de toenmalige woonkernen lagen, in landbouwgebied en eerder woeste, niet ontgonnen gebied. Door de uitbreiding van deze woonkernen doorheen de tijd zijn veel schansen echter bebouwd geraakt of binnen de bebouwde zone terechtgekomen. In het huidige landschap zijn deze structuren bovendien niet altijd volledig bewaard, waardoor ze vaak slechts fragmentarisch herkenbaar zijn. In sommige gevallen zijn enkel reliëfverschillen of perceel structuren nog zichtbaar in het landschap.

2.6 Juridisch en beleidsmatig kader

De bescherming van dit erfgoed staat centraal, maar deze is vandaag nog versnipperd en sterk afhankelijk van de context. Boerenschansen hebben een belangrijke erfgoedwaarde als getuigen van de Tachtigjarige Oorlog en bezitten vaak nog een waardevol archeologisch bodemarchief (Onroerend Erfgoed, 2026).

Bij de schansen die een beschermingsstatuut hebben ziet men dat op de dag van vandaag de schansen beschermd worden via verschillende statuten, zoals monument, beschermd landschap of archeologische site (Onroerend Erfgoed, 2026). Deze variatie wijst op een eerder terplekken gekozen beschermingsstatuut, waarbij de keuze voor een beschermingsvorm afhangt van de mate waarin de schans nog zichtbaar is in het landschap. Om een betere bescherming te garanderen voor alle boerenschansen zal dit naar de toekomst toe gestructureerder moeten verlopen volgens vaste richtlijnen.

Een belangrijke beleidsuitdaging is het ontbreken van een volledige inventaris (Eerdekens et al., 2019). Een dergelijke inventaris is noodzakelijk om een onderbouwde selectie te maken van schansen die in aanmerking komen voor bescherming. Tegelijk staan veel schansen onder druk door verstedelijking, landbouw en andere ingrepen.

De schansen die tot heden beschermd zijn als monument zijn de Vrankenschans, Schans van Gerhees, en de schans van Dorne (Onroerend Erfgoed, 2026). De Hoxenterschans en de schans van Hocht maken deel uit van een beschermd landschap. Dan zijn er nog vier schansen die beschermd zijn als archeologische site, de Kolverenschans, schans van Kelbergen, de schans van Niel-bij-As en de schans van Korspel.

3 Ontwikkeling van een beoordelings- en afwegingskader voor de schansen

3.1 Noodzaak van een systematische benadering

Het belang van een systematische aanpak bij de inventarisatie van de schansen ligt vooral in de efficiënte ontsluiting van informatie. Doordat een grote hoeveelheid gegevens op een overzichtelijke en doorzoekbare manier is gebundeld in een GIS-laag, kunnen analyses snel worden uitgevoerd wanneer een project op of nabij een schanslocatie wordt opgestart. Omdat alle schansen binnen het werkingsgebied volgens dezelfde methode zijn geïnventariseerd, is relevante informatie onmiddellijk digitaal raadpleegbaar. Hierdoor kan snel worden nagegaan welke mogelijkheden en aandachtspunten een specifieke locatie biedt.

Daarnaast maken GIS-programma's zoals QGIS en ArcGIS het mogelijk om de inventaris te filteren op basis van bepaalde kenmerken. Op die manier kunnen schansen worden geselecteerd die relevant zijn voor een specifiek project. Wanneer bijvoorbeeld gewerkt wordt rond waterbuffering, kunnen enkel de schansen met een (gedeeltelijk) bewaarde gracht of met een mogelijke aanwezigheid van veen in de bodem worden weergegeven. Dat er vaak veen is in de buurt van een schans, is omdat zowel veen als schansen vaak in vochtige gebieden voorkomen. Het herstellen van grachten en watersystemen in de buurt van een schans kan dus zowel voor het beeld van de schans als voor het veen goed zijn. Zo kan de inventaris doelgericht worden ingezet als ondersteuning bij beleids- en projectbeslissingen.

3.2 Selectie van beoordelingscriteria

Om de verschillende schanssites op een objectieve, vergelijkbare en onderbouwde manier te kunnen beoordelen, is het noodzakelijk om te werken met duidelijke beoordelingscriteria. Na een analyse van het rapport over de studieopdracht naar zeven schansen, uitgevoerd door RAAP, werden enkele beoordelingscriteria opgesteld om de verschillende schanssites op een uniforme en gestructureerde manier te inventariseren.

Deze criteria werden verwerkt in een digitaal invulformulier in ArcGIS, zodat de gegevens per schans systematisch kunnen worden verzameld, vergeleken en geanalyseerd. In Bijlage 1 staat een document dat de volledige en uitgebreide uitleg geeft over deze criteria. De inventarisatie combineert zowel terreinobservaties als kaartanalyse (laptopstudie) en omvat volgende onderdelen:

- Aanwezigheid: beoordeling of de schans nog volledig aanwezig, deels aanwezig of verdwenen is.
- Eigendom: onderscheid tussen privaat eigendom en eigendom van gemeente of Vlaamse overheid.
- Wallen en hoogte: registratie van eventuele omwallingen en hun geschatte hoogteklaas.
- Waterstructuren: aanwezigheid van grachten, poelen of andere historische waterbufferende elementen.
- Ontsluiting: inschatting van de toegankelijkheid voor bezoekers zonder verstoring van natuur- of erfgoedwaarden.
- Opwaarderingspotentieel: keuze tussen erfgoedgerichte, natuurgerichte of gecombineerde ontwikkeling.
- Beheerwerken: noodzaak aan onderhoud of herstelmaatregelen.
- Inrichtingsmogelijkheden: infrastructuur (infoborden, zitbanken, speeltoestellen), beplanting of een combinatie van beide.
- Wandelroutes: aanwezigheid van wandel- of fietspaden in de directe omgeving.
- Infrastructuurtype: schaal van mogelijke ingrepen (klein, middelgroot of groot).
- Veenindicatoren (oppervlakteveen, bodemveen en ondiep veen): inschatting van de waarschijnlijkheid van veenaanwezigheid op basis van specifieke kaarten.
- Natuurkaders: ligging binnen VEN/IVON-gebieden en vogelrichtlijngebieden.
- Freatisch grondwater: classificatie van de grondwaterstand op basis van beschikbare meetpunten.

Door deze criteria consequent toe te passen, ontstaat een objectieve en vergelijkbare dataset voor alle onderzochte schansen. Dit vormt de basis voor een verdere analyse waarbij kan worden bepaald welke sites prioritair in aanmerking komen voor erfgoedherstel, natuurontwikkeling of een geïntegreerde aanpak. Bovendien laat deze systematiek toe om beleidskeuzes te onderbouwen en om een gefundeerde visie te ontwikkelen op inrichting, beheer en ontsluiting binnen hun landschappelijke en historische context.

3.3 Waardering: erfgoed, landschap en gebruik

Op basis van de inventarisatie en analyse van de verschillende schansen werd een waardering uitgevoerd. Deze waardering heeft als doel om de sites te beoordelen vanuit drie invalshoeken: erfgoedwaarde, landschappelijke context en gebruikspotentieel.

De erfgoedkundige zichtbaarheid van de schansen werd bepaald op basis van de mate waarin de oorspronkelijke schansstructuur nog herkenbaar aanwezig is in het landschap, zoals wallen, grachten of andere historische elementen. Daarnaast werd rekening gehouden met de historische betekenis van de site en de leesbaarheid van de structuur in het terrein.

De landschappelijke waardering richtte zich op de relatie tussen de schans en haar omgeving. Hierbij werd gekeken naar de ligging binnen het huidige landschap, de aanwezigheid van natuurwaarden en de ruimtelijke samenhang met omliggende elementen zoals open ruimte, waterstructuren en vegetatie.

Tot slot werd ook het gebruikspotentieel van de schanssites beoordeeld. Hierbij werd nagegaan in welke mate een site geschikt is voor ontsluiting, recreatief gebruik of educatieve interpretatie, rekening houdend met toegankelijkheid, bestaande infrastructuur en mogelijke verstoring van natuur- of erfgoedwaarden. Zo kunnen er wanneer een groep wensen heeft om iets te doen op zo een schanslocatie snel beslissingen gemaakt worden wat mogelijk is en hun concrete ideeën worden afgetoetst.

Door deze drie aspecten samen te beschouwen, ontstaat een geïntegreerde waardering van de schanssites. Deze waardering vormt de basis voor de verdere categorisering en voor het formuleren van aanbevelingen rond inrichting, beheer en ontsluiting.

3.4 Methodiek voor categorisering

Om de verzamelde inventarisatiegegevens om te zetten naar bruikbare adviezen, werden de schansen zoveel mogelijk onderverdeeld in verschillende categorieën. Deze indeling kwam tot stand door de inventarisatiegegevens op diverse kenmerken te filteren. Hierdoor ontstond een gradiënt van schansen. Aan de ene kant bevinden zich schansen waarvan nog duidelijke historische kenmerken zichtbaar zijn en die daardoor een hoge erfgoedwaarde bezitten. Aan de andere kant liggen schansen in ecologisch waardevolle gebieden, waardoor hun belang voornamelijk vanuit natuurbeheer kan worden benaderd. Door binnen deze gradiënt afbakeningen te maken, konden de schansen worden ondergebracht in een aantal categorieën die als basis dienen voor verdere afwegingen.

Het doel van deze methodiek is om per schanssite het meest gepaste beheer te bepalen, waarbij de meest dominante waarden de richting aangeven. Hierbij worden de sites ondergebracht in één van de volgende vier categorieën:

- Erfgoedprioritair: Sites waarbij de historische leesbaarheid en de fysieke aanwezigheid van wallen of grachten zo bepalend zijn dat het herstel van het historische beeld centraal staat.

- Natuurprioritair: Locaties die gelegen zijn in kwetsbare natuurgebieden of waar de ecologische potenties (zoals de aanwezigheid van veen of specifieke habitats) zwaarder doorwegen dan de resterende erfgoedfragmenten.
- Geïntegreerde ontwikkeling: Sites zoals de Schans van Gerhees, waar erfgoedwaarden en natuurdoelstellingen elkaar versterken en om een gecombineerde inrichtingsvisie vragen.
- Lage prioriteit: Sterk aangetaste of overbouwde sites waar de oorspronkelijke structuur nauwelijks nog herkenbaar is, waardoor de focus ligt op loutere archivering of minimale signalisatie.

Deze categorisering vindt plaats via een afweging van alle bruikbare parameters in de GIS-omgeving. Dit proces stelt de IOED Lage Kempen in staat om prioriteiten te stellen binnen het werkingsgebied en middelen gericht in te zetten op die locaties waar de maatschappelijke en landschappelijke winst het grootst is.

3.5 Van analyse naar kansenkaart

Tijdens de analyse van de schanssites viel op dat slechts een beperkt aantal schansen nog duidelijk zichtbaar is in het terrein. Ongeveer de helft van de schansen is nog in zekere mate herkenbaar, maar vaak gaat het slechts om subtiele hoogteverschillen in het landschap. In dergelijke gevallen is het meestal noodzakelijk om hoogtekaarten of GIS-gegevens te raadplegen om de exacte ligging van de schans te kunnen situeren.

Daarnaast zijn er schansen waarvan nog slechts een deel van de oorspronkelijke structuur zichtbaar is, bijvoorbeeld een fragment van een wal, gracht of contour. Ook hier geldt dat deze resten vaak wel op kaartmateriaal herkenbaar zijn, maar in het terrein moeilijk exact te lokaliseren zijn zonder bijkomende cartografische informatie.

Ten slotte zijn er schansen waarvan geen zichtbare resten meer aanwezig zijn, noch op het terrein noch op kaartmateriaal. In de meeste gevallen zijn deze sites inmiddels overbouwd of sterk verstoord.

Naast de fysieke zichtbaarheid speelt ook de eigendomssituatie een belangrijke rol. Slechts 9 van de 63 onderzochte schansen bevinden zich volledig of gedeeltelijk op percelen die in eigendom zijn van een stad of gemeente. Dit betekent dat initiatieven vanuit lokale besturen voor deze schansen over het algemeen relatief eenvoudig gerealiseerd kunnen worden. Voor de overige sites, die op private gronden liggen, zijn bijkomende stappen en overleg met eigenaars noodzakelijk voordat ingrepen of ontsluitingsmaatregelen mogelijk zijn.

Op basis van de ingevulde gegevens in de beoordelingscriteria (zie punt 3.2) kunnen de schanssites in de GIS-omgeving worden gefilterd volgens specifieke parameters. Hierdoor wordt het mogelijk om bepaalde kenmerken te selecteren en als afzonderlijke kaartlagen te visualiseren.

Een eerste belangrijke visualisatie is de opdeling tussen aanwezige, deels aanwezige en verdwenen schansen. Deze indeling maakt het mogelijk om snel een overzicht te krijgen van welke schanssites nog herkenbaar zijn in het landschap en daarom potentieel interessant zijn voor verdere analyse of terreinbezoek. Dit wil niet zeggen dat de schansen die fysiek verdwenen zijn niet interessant kunnen zijn op archeologisch vlak. In de ondergrond kunnen namelijk nog steeds sporen te vinden zijn die

wijzen op het gebruik van de site. Dit is echter niet opgenomen in de inventarisatie van de schansen aangezien hierover onvoldoende bewijs is dat er nog bruikbare sporen aanwezig zijn op voormalige schanssites. Bijkomend kan men niet zien aan de oppervlakte welke schansen interessant zouden kunnen zijn op vlak van ondergrondse sporen.

Daarnaast is het ook nuttig om de eigendomssituatie duidelijk weer te geven. Door een onderscheid te maken tussen publieke en private percelen kan snel worden ingeschat waar eventuele initiatieven rond inrichting, beheer of ontsluiting het meest haalbaar zijn.

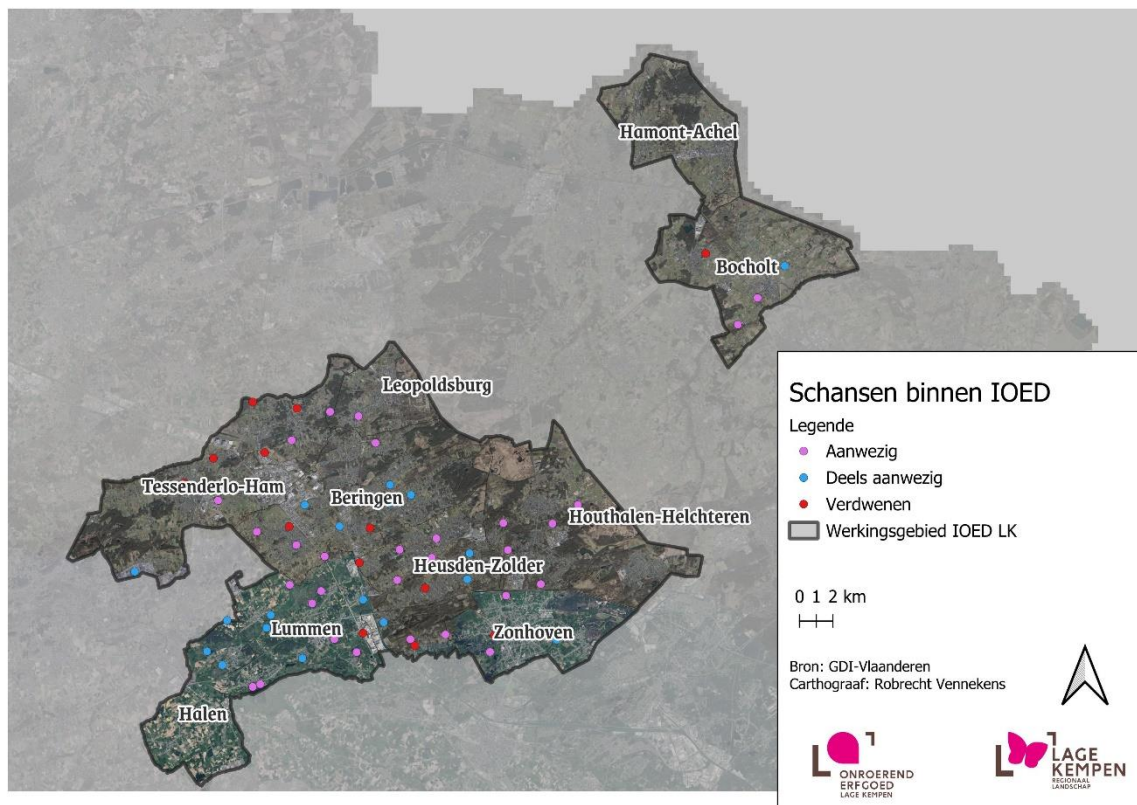
Naast deze basisvisualisaties kan er ook gefilterd worden op andere criteria uit de inventarisatie, of op combinaties van verschillende parameters. Op die manier kan gericht gezocht worden naar schanssites die aan specifieke voorwaarden voldoen en kan de informatie verder gebruikt worden bij het opstellen van een kansenkaart.

4 Toepassing op het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen

4.1 Overzicht van de geïnventariseerde sites

De inventarisatie, gedaan zoals de methodiek bij 3.4, maakt het mogelijk om een algemeen beeld te vormen van de huidige toestand van deze historische structuren. Daarnaast vormt ze een belangrijk uitgangspunt voor het selecteren van sites die in aanmerking komen voor verdere analyse met betrekking tot hun erfgoedwaarde, hun landschappelijke betekenis en hun mogelijke rol binnen toekomstig beheer of ontsluiting.

Een overzicht van alle geïnventariseerde sites is weergegeven in onderstaande kaart en bijbehorende GIS lagen (zie Figuur 13). Door op deze manier gegevens visueel te maken is het mogelijk om de ruimtelijke spreiding van de schansen en hun huidige toestand op een duidelijke manier weer te geven.

Figuur 13: Kaart die de mate van aanwezigheid en de verspreiding van de boerschansen in het werkingsgebied van IOED Lage Kempen laat zien

4.2 Soorten schansen en hun ligging

Als men de schansen binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen bekijkt ziet men duidelijke overeenkomsten wat betreft hun ligging en opbouw zoals besproken in 2.1 en 2.5. Op basis van visuele waarnemingen op kaarten en tijdens terreinbezoeken kan gesteld worden dat deze kenmerken niet louter theoretisch zijn, maar ook effectief terugkomen in het studiegebied. Hoewel de huidige ruimtelijke context vaak gewijzigd is, blijft de oorspronkelijke positionering van deze structuren in veel gevallen nog afleesbaar in het landschap.

Ook de locatie van de schans op vlak van water in de nabijheid komt voor de schansen binnen het werkingsgebied overeen zoals besproken in 2.1. Ook binnen het studiegebied zal men in het verleden gebruikt gemaakt hebben van kleine reliëfverschillen om de schansen op relatief droge en strategisch gunstige plaatsen aan te leggen.

Naast de ligging zijn er binnen het werkingsgebied ook verschillen merkbaar in de vorm en uitwerking van de schansen. De meeste geïnventariseerde exemplaren vertonen een vierhoekige structuur. In enkele gevallen wijkt deze vorm af, zoals bij de Larenschans (zie Figuur 10) ten noorden van het dorp Laren bij Lummen, wat waarschijnlijk te verklaren is door de situatie van het terrein toen de schans aangelegd werd. Verder zijn er aanwijzingen dat bepaalde schansen uitgebreider werden uitgebouwd

met bijkomende verdedigingsstructuren, zoals bastions en/of een voorschans. Ook deze variaties komen, zij het in beperkte mate, voor binnen het studiegebied.

4.3 Waarderingsresultaten

Voor het bepalen van de waarde van de geïnventariseerde schansen wordt een aantal beoordelingscriteria gehanteerd. In eerste instantie wordt gekeken naar de mate waarin de schans nog herkenbaar aanwezig is in het landschap. Hierbij spelen onder meer de zichtbaarheid van het reliëf van het schanslichaam en de leesbaarheid van de oorspronkelijke structuur een belangrijke rol.

Daarnaast wordt rekening gehouden met de aanwezige natuurwaarden op en rond de schanssite. Sites met een hogere ecologische waarde, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van waardevolle vegetaties of habitats, krijgen een hogere waardering. Dit wordt verder aangevuld met een inschatting van de hydrologische potenties van de site, zoals de kans op aanwezigheid van veen in de ondergrond en de mogelijkheid om de historische grachten opnieuw met water te vullen. Deze factoren kunnen bijdragen aan zowel de ecologische als de landschappelijke meerwaarde van de schans.

Tot slot wordt ook de eigendomssituatie meegenomen in de waardering. Aangezien voor schansen die in eigendom zijn van een gemeente doorgaans minder juridische en praktische drempels gelden voor het uitvoeren van inrichtings- en beheermaatregelen.

4.4 Categorisering volgens ontwikkelingspotentieel

Op basis van de beoordelingscriteria zoals beschreven in 4.3 worden de geïnventariseerde schansen gecategoriseerd volgens hun ontwikkelingspotentieel. Deze categorisering gebeurt aan de hand van de beschikbare gegevens in de GIS-laag binnen QGIS, waarbij verschillende criteria zoals landschappelijke herkenbaarheid, ecologische waarde, hydrologisch potentieel en eigendomssituatie worden meegenomen.

De criteria kunnen zowel afzonderlijk als in combinatie met elkaar worden toegepast, waardoor een genuanceerd beeld ontstaat van het potentieel van elke schanssite. Op basis hiervan worden de schansen ingedeeld in verschillende categorieën.

Deze categorisering wordt uitgevoerd op twee schaalniveaus: enerzijds per gemeente, om lokale prioriteiten zichtbaar te maken, en anderzijds voor het volledige werkingsgebied van de IOED Lage Kempen, zodat ook regionale tendensen en strategische keuzes kunnen worden onderbouwd.

De resultaten van deze stap vormen de basis voor de verdere synthese in een kansenkaart (zie 4.5), waarin de ontwikkelingsmogelijkheden van de verschillende schansen ruimtelijk worden weergegeven.

4.5 Synthese in een kansenkaart

Zowel voor het volledige werkingsgebied van de IOED Lage Kempen als voor de afzonderlijke steden en gemeenten worden kaarten opgemaakt waarin de gefilterde en gecategoriseerde gegevens visueel worden weergegeven. Deze kaarten zijn gebaseerd op de resultaten van de voorgaande analyse en categorisering (zie 4.4) en brengen de verschillende ontwikkelingsmogelijkheden van de schansen op een overzichtelijke manier in beeld.

Door de schansen te situeren binnen hun ruimtelijke context en te combineren met omgevingsfactoren, zoals landgebruik en landschappelijke structuren, ontstaat een overzicht van het potentieel van elke site. Op die manier kan snel worden ingeschat welke schansen geschikt zijn voor specifieke toepassingen, zoals herinrichting, publieksontsluiting of waterbuffering.

De kansenkaart fungeert daarbij als een synthesesetool die de complexe analyse vertaalt naar een praktisch en beleidsrelevant instrument. Ze ondersteunt beleidsmakers en terreinbeheerders in het maken van gefundeerde keuzes en het bepalen van prioriteiten binnen het werkingsgebied.

5 Verdiepende casestudy: Schans van Gerhees

5.1 Specificaties van de Schans van Gerhees

5.1.1 Afmetingen

Op onderstaande afbeeldingen staan enkele belangrijke lengtes (zie Figuur 14) en de oppervlakte van de Schans van Gerhees (zie Figuur 15)

Figuur 14: Afmetingen van de Schans van Gerhees (afmetingen in meter) (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

Figuur 15: Oppervlakte van de Schans van Gerhees (afmetingen in vierkante meter) (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

5.1.2 Huidige toestand

De schans is tegenwoordig (2026) nog goed herkenbaar in het landschap. Zo ligt het schanslichaam en de voorschans nog steeds hoger dan hun omgeving en zijn de structuren van de gracht en vijvers nog duidelijk zichtbaar. De voorschans en het grootste deel in het noorden van de schans zijn vrij van bomen, een deel in het zuiden is nog bebost.

Figuur 16: Collectie van dronebeelden van de Schans van Gerhees gemaakt op 29/04/2026 (BL westen, BR

zuidoosten, OL noordoosten, OR grote schansvijver) (© Stefano Bertalot)

Figuur 17: Zicht vanaf infobord ten noordwesten van de schans voor de plagwerken (© Robrecht Vennekens)

Figuur 18: Zicht van op de voorschans naar de noordwestelijke hoek van de schans tijdens de plagwerken (© Robrecht Vennekens)

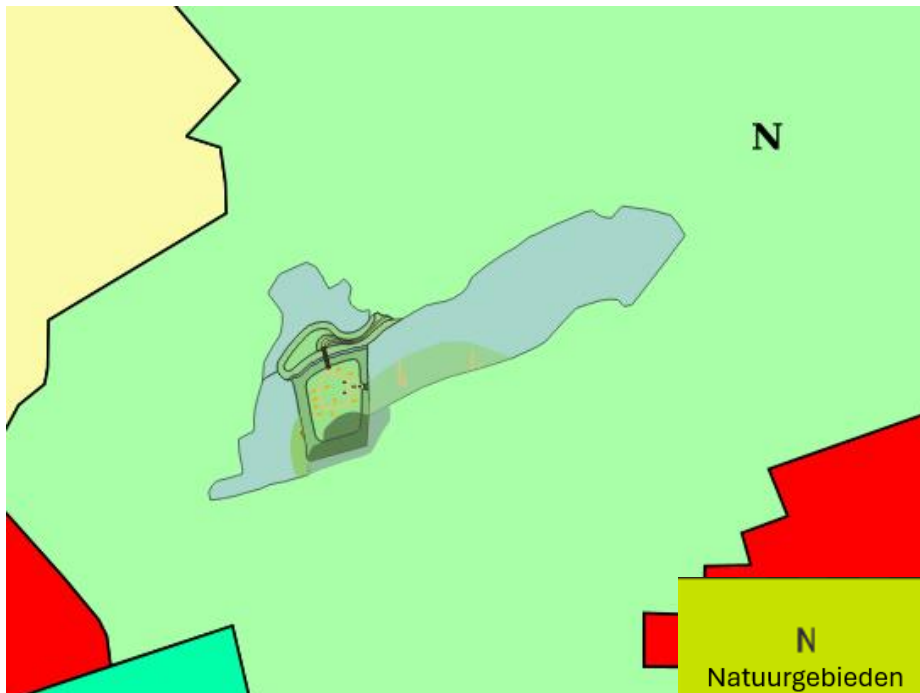
5.1.3 Bescherming

In dit ministerieel besluit van 27 mei 2005 wordt de schans van Gerhees in Oostham beschermd als monument (Van Mechelen, 2026). De bescherming is gebaseerd op de historische, sociaal-culturele, volkskundige en wetenschappelijke waarde van de site. De Vlaamse overheid erkent de schans als een zeldzaam en waardevol overblijfsel van een 17de-eeuwse verdedigingsnederzetting, waarvan zowel de landschappelijke kenmerken als het archeologisch potentieel grotendeels bewaard zijn gebleven. Om deze erfgoedwaarden veilig te stellen, wordt de site onder het beschermingsstatuut van het Vlaamse monumentendecreet geplaatst.

Figuur 19: Kaart met de beschermingszone van de Schans van Gerhees (Inventaris Onroerend erfgoed, 2005)

Zoals op onderstaande uitsnede van het gewestplan te zien is (zie Figuur 20), ligt de schans op het gewestplan binnen natuurgebied.

Figuur 20: De Schans van Gerhees op het gewestplan (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

5.2 Deze schans als voorbeeldsite

De keuze voor de Schans van Gerhees als voorbeeldsite is gebaseerd op verschillende factoren:

- De gemeente Tessenderlo-Ham voert momenteel opwaarderingswerken uit op de schans en haar omgeving, waardoor de site actueel relevant is.
- De schans is beschermd als monument, wat bijzondere aandacht vereist voor het behoud van de aanwezige erfgoedwaarden.
- De site ligt binnen een gebied waarvoor een natuurbeheerplan van toepassing is, waardoor erfgoed- en natuurbeheer er samenkomen.
- Er bestaan concrete beheervragen rond de verdere inrichting en het toekomstige beheer van de schans.
- De inzichten uit deze casestudy kunnen ook relevant zijn voor andere schanssites met gelijkaardige kenmerken.
- De site is historisch relevant binnen de bredere context van de Tachtigjarige Oorlog en de onveiligheid die deze oorlog met zich meebracht op het platteland.

5.3 Korte geschiedenis van de Schans van Gerhees

Voor de Schans van Gerhees bestaat er geen eenduidig document dat het exacte bouwjaar vastlegt. Wel wordt het bestaan van de schans vanaf de 17de eeuw meermaals archivalisch bevestigd

(Onroerend Erfgoed, 2005). Daarnaast wijzen ook materiële vondsten op menselijke activiteit op en rond de site. Zo werden in de 19de eeuw onder meer een pot uit 1583, verschillende munten en twee versierde loden vaasjes aangetroffen (Keijers, 2009). Een aantal van deze munten dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw, wat aansluit bij de gekende gebruikperiode van schansen in de Kempen.

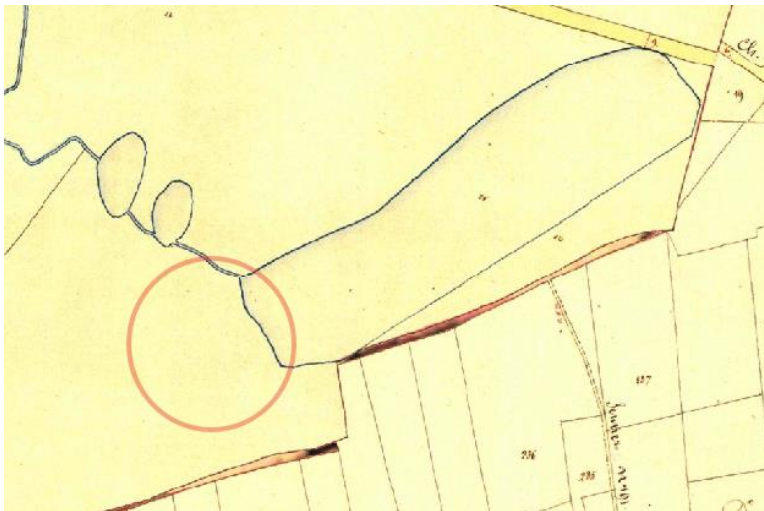
Wanneer de schans voor het laatst effectief als verdedigingselement werd gebruikt, is niet gedocumenteerd. Op basis van vergelijkbare schansen in de regio kan aangenomen worden dat dit gebruik ongeveer liep tot en met de periode van de Spaanse Successieoorlog (1701–1713).

Het schanslichaam verschijnt voor het eerst op de Ferrariskaart (1771–1777), waar het wordt weergegeven als een onbebouwd vierkant perceel (Onroerend Erfgoed, 2005). Ten noordoosten ervan ligt de grote schansvijver. Het schanslichaam en de vijver zijn duidelijk afzonderlijke percelen afgebakend met houtkanten. Zowel het schanslichaam als delen van de vijver worden op deze kaart als akker weergegeven, terwijl één stuk van de vijver als kreupelhout staat aangeduid. De wallen en kleinere vijvers rond de schans zijn echter niet zichtbaar. Het blijft onduidelijk of deze elementen op dat moment verdwenen waren of niet relevant werden geacht om in kaart te brengen.

Figuur 21: Schans van Gerhees op de Ferrariskaart rond het jaar 1777. De schans zelf onderaan op de afbeelding omringd door bomen. (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

Ook op de Atlas der Buurtwegen (ca. 1841) is het schanslichaam niet zichtbaar. De grote vijver, waaruit de Hoenderbeek ontspringt, wordt hier wel duidelijk als waterlichaam weergegeven. Dit doet vermoeden dat de aanduiding als akker op de Ferrariskaart mogelijk onnauwkeurig was.

Figuur 22: Schans van Gerhees op de Atlas der Buurtwegen rond het jaar 1840. De schans zelf is niet te zien, de kleine vijvers in het noorden en de grote vijver in het oosten wel. (Bron: www.geopunt.be 02/06/26)

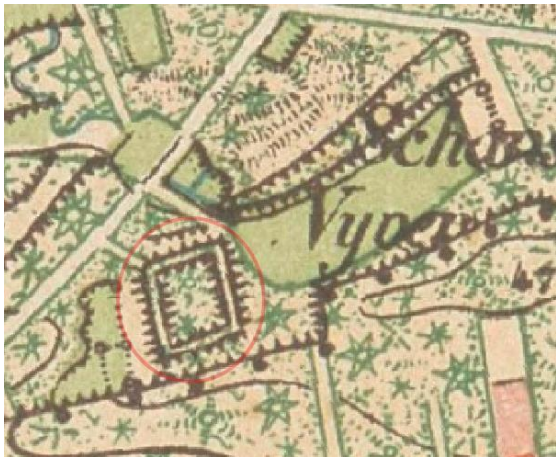
Pas op kaarten uit de periode 1849–1850 worden zowel het schanslichaam als de verschillende schansvijvers duidelijk weergegeven. Hieruit blijkt dat de omgeving toen grotendeels open was, met slechts beperkte aanwezigheid van naaldbomen in het zuiden. Het schanslichaam lag op dat moment nog duidelijk verhoogd in het landschap. Van een eventuele voorschans is op deze kaarten nog geen spoor.

Figuur 23: Schans van Gerhees op een kaart die gemaakt is in de periode 1849-1850. Duidelijk zichtbaar en onbegroeid schanslichaam en open vijvers. (Bron: Cartesius, Carte et plan II Belgique A. Cartes officielles de l'institut cartographique militaire Carte topographique Leves, 1849-1850)

Op kaartmateriaal uit 1876 zijn de wallen nog steeds herkenbaar en zijn alle vijvers aanwezig als waterlichaam. Tegen die tijd heeft het naaldbos zich echter uitgebreid over de volledige site. Dit

boskarakter blijft behouden tot 1939, de vijvers worden ondertussen als grasland of weide weergegeven.

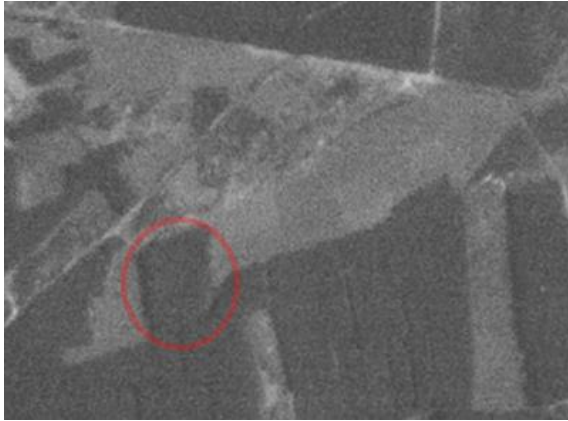

Figuur 24: Schans van Gerhees op een kaart van 1876. De schans is duidelijk begroeid met naaldbomen en de vijvers zijn nog vrij van begroeiing. (Bron: Cartesius, kaart van de regio Balen in 1876 (Baelen))

Figuur 25: Schans van Gerhees op een kaart van 1939. Nog steeds begroeid met naaldbomen, maar de vijvers zijn omgevormd tot grasland of weide. (Bron: Cartesius, kaart van de regio Balen in 1939 (Baelen))

Luchtfoto's uit de periode van de Tweede Wereldoorlog tot 2007 tonen weinig verandering, de schans blijft grotendeels bebost met naaldbomen en de vijvers bevatten geen tot nauwelijks open water. Foto's van maart 2007 zijn zelfs maïsstoppels zichtbaar in de grote vijver ten oosten van de schans, wat aangeeft dat dit perceel tijdelijk als akker werd gebruikt.

Figuur 26: Schans van Gerhees op luchtfoto van 1945. Schanslichaam zelf is omcirkeld en is duidelijk begroeid. De vijvers zijn ook duidelijk geen open water

Figuur 27: Schans van Gerhees op luchtfoto van 2007. Schans zelf is nog steeds bebost en enkel in de grote vijver is water te zien.

Figuur 28: De grote schansvijver gezien vanaf de schans in maart 2007. Duidelijk nog de stoppels van de maïs die erop heeft gestaan (© Marijke Wouters)

Tussen 2008 en 2011 werd een deel van de site opnieuw open gemaakt, waarbij de begroeiing op de voorschans en het noordelijke deel van de schans grotendeels werden gekapt. Deze zones zijn sindsdien relatief open gebleven. In maart 2026 werden bijkomende beheermaatregelen uitgevoerd, waarbij opslag van Amerikaanse vogelkers plaatselijk werd verwijderd en zowel het schanslichaam als de voorschans werden geplagd. De bomen aan de zuidzijde zijn behouden gebleven.

Figuur 29: Schans van Gerhees op luchtfoto van 2011, de voorschans en ongeveer 75% van de schans zijn vrij van bomen.

Figuur 30: Beeld op de schans tijdens de werken. Zoals de houtige opslag van Amerikaanse vogelkers links op de foto zo zag heel de schans eruit tot maart 2026. Aan de rechterkant van de foto is het zicht na het wegfreen van de Amerikaanse vogelkers. (© Robrecht Vennekens)

Figuur 31: Beeld van het schanslichaam na het plaggen. (© Robrecht Vennekens)

5.4 Omgevingsanalyse

Voor de volledige lijsten van soorten zie Bijlage 2.

5.4.1 Biotische factoren

De biotische factoren op en rond de Schans van Gerhees worden gekenmerkt door een vrij soortenrijke, maar overwegend algemene flora en fauna. Op basis van recente zichtbare waarnemingen (voorjaar 2024 – voorjaar 2026) op waarnemingen.be werden op en rond de site in totaal 46 plantensoorten vastgesteld, aangevuld met enkele verzamel- en ondersoorten. Het gaat hierbij voornamelijk om algemeen voorkomende soorten zoals braam, grote brandnetel en klimop,

aangevuld met soorten die typisch zijn voor heide- en bosomgevingen, zoals struikhei, blauwe bosbes en adelaarsvaren. Dit wijst op een overgangssituatie tussen open en beboste vegetaties.

Op vlak van vegetatie is er toch één soort die extra aandacht krijgt, namelijk de Amerikaanse vogelkers. Deze invasieve exoot moet met een aangepast beheer in toom gehouden worden om ervoor te zorgen dat ze niet meer kan uitbreiden en uiteindelijk in aantal zal dalen. Naast de Amerikaanse vogelkers is de Amerikaanse eik ook een soort die voorkomt in de buurt van de schans en op dezelfde manier zal moeten aangepakt worden.

Naast de vegetatie is ook de fauna relatief goed vertegenwoordigd. In de directe omgeving van de schans werden 24 vogelsoorten waargenomen, waaronder zowel algemene soorten zoals merel en koolmees, als meer opvallende soorten zoals de zwarte specht en zelfs de raaf. De aanwezigheid van deze soorten wijst op een voldoende gevarieerde en structuurrijke omgeving met zowel bos- als open elementen.

Daarnaast werden ook 61 soorten macro-invertebraten vastgesteld, waaronder verschillende dagvlinders zoals het bont zandoogje en het landkaartje. Deze soortengroep is een goede indicator voor de ecologische kwaliteit van het gebied en bevestigt dat de site en haar omgeving een zekere biodiversiteitswaarde hebben.

Hoewel er geen specifieke beschermde soorten of habitats werden vastgesteld binnen de site zelf, ligt op korte afstand de Gerheserheide, die deel uitmaakt van het VEN- en IVON-netwerk. Bovendien wordt de omgeving op de Biologische Waarderingskaart aangeduid als biologisch waardevol tot zeer waardevol. Dit benadrukt het belang van de bredere landschappelijke context voor de ecologische waarde van de schans.

Naast de genoemde invasieve exoten bij de planten zijn er binnen de andere soortgroepen ook enkele (invasieve) exoten, maar die zijn moeilijker te bestrijden aangezien deze soorten mobieler zijn dan planten.

5.4.2 Abiotische factoren

De abiotische factoren van de Schans van Gerhees worden in sterke mate bepaald door bodem en waterhuishouding. Het schanslichaam zelf is gelegen op een landduin en bestaat uit droge, zandige duingronden. Deze bodem is goed doorlatend en arm aan voedingsstoffen, wat typische groeicondities creëert voor heide- en schrale vegetaties.

In contrast hiermee staan de lagergelegen zones rond de schans, waar zich vijvers bevinden aan de oost- en westzijde. Deze zones worden gekarteerd als natte zandbodems met een duidelijke ijzer- en/of humus B-horizont. Deze natte omstandigheden zorgen voor een andere vegetatiestructuur en bieden bijkomende kansen voor soorten die gebonden zijn aan vochtige milieus.

De combinatie van droge zandgronden op het schanslichaam en natte bodems in de onmiddellijke omgeving zorgt voor een duidelijke gradiënt in standplaatsfactoren. Dit resulteert in een gevarieerd landschap met verschillende microhabitats, wat ook de aanwezige biodiversiteit mee verklaart.

Daarnaast speelt de landschappelijke ligging een belangrijke rol. De schans bevindt zich in een bosrijke omgeving, maar vormt zelf een meer open plek binnen dit geheel. Deze afwisseling tussen open en

gesloten structuren beïnvloedt onder meer lichtinval, temperatuur en windwerking, en draagt bij aan de ecologische diversiteit van de site.

5.5 Waardering volgens het ontwikkelde kader

De waardering van de Schans van Gerhees gebeurt op basis van het ontwikkelde kader, waarbij rekening wordt gehouden met zowel erfgoedkundige, landschappelijke als ecologische criteria. Deze geïntegreerde benadering is essentieel, aangezien de site zich bevindt op het kruispunt van erfgoedbeheer en natuurbeheer.

Erfgoedwaarde

De Schans van Gerhees is beschermd als monument omwille van het algemene belang gevormd door haar historische waarde, de sociaal-culturele waarde, de volkskundige waarde en de wetenschappelijke waarde (Inventaris Onroerend erfgoed, 2005). Hierdoor heeft de Schans van Gerhees een duidelijke erfgoedkundige waarde als voorbeeld voor boerenschansen.

Daarnaast is de schans erkend als beschermd monument, wat wijst op een formele waardering op beleidsniveau. De aanwezigheid van nog herkenbare structuren, zoals de gracht en het schanslichaam, draagt bij aan de authenticiteit en de leesbaarheid van het relict. Daardoor staat in het waarderingskader voor deze schans ook dat er kansen zijn voor erfgoed.

Landschappelijke waarde

De schans is gelegen in een bosrijke omgeving, maar vormt zelf een open plek in het landschap. Dit contrast versterkt de visuele herkenbaarheid en maakt de historische structuur beter leesbaar. Schansen werden historisch vaak aangelegd in natte en eerder geïsoleerde gebieden, wat ook bij Gerhees het geval is (Keijers, 2009).

Ecologische waarde

Door de ligging binnen een natuurbeheerplan en de aanwezigheid van verschillende vegetatiestructuren heeft de site ook een duidelijke ecologische waarde. De overgang tussen open en gesloten vegetaties, gecombineerd met de aanwezigheid van microreliëf (zoals grachten en wallen), zorgt voor variatie in habitats.

Tegelijk vormt deze ecologische waarde ook een uitdaging, aangezien spontane verbossing de leesbaarheid van het erfgoed kan aantasten. Maar samen met de landschappelijke waarde kan deze site een waardevol gebied worden op vlak van ecologie en natuurwaarden.

Aanwezigheid en waarneembaarheid

De mate waarin de oorspronkelijke structuur nog aanwezig en zichtbaar is, speelt een belangrijke rol in de waardering. Net zoals bij andere onderzochte schansen blijkt dat grachten en schanslichamen vaak nog goed bewaard zijn in de ondergrond.

Voor de Schans van Gerhees geldt dat de structuur nog goed waarneembaar is in het terrein, maar dat deze leesbaarheid beïnvloed wordt door vegetatie en inrichting. Zo zijn er bijvoorbeeld doorheen de tijd (spontaan) wandelpaden gekomen die zorgen dat sommige delen van de schans aangetast zijn. Daarnaast zorgt het bos op de zuidelijke wal voor een verminderde zichtbaarheid.

Belevings- en gebruikswaarde

De aanwezigheid van een wandelpad en infoborden maakt dat de schans vandaag al een zekere publieksontsluiting kent door de inrichtingswerken die enkele jaren geleden gebeurd zijn. Hieronder vallen een vlonderpad, infoborden en doorkijkvensters. Dit verhoogt de belevingswaarde en maakt de site toegankelijk voor een breder publiek.

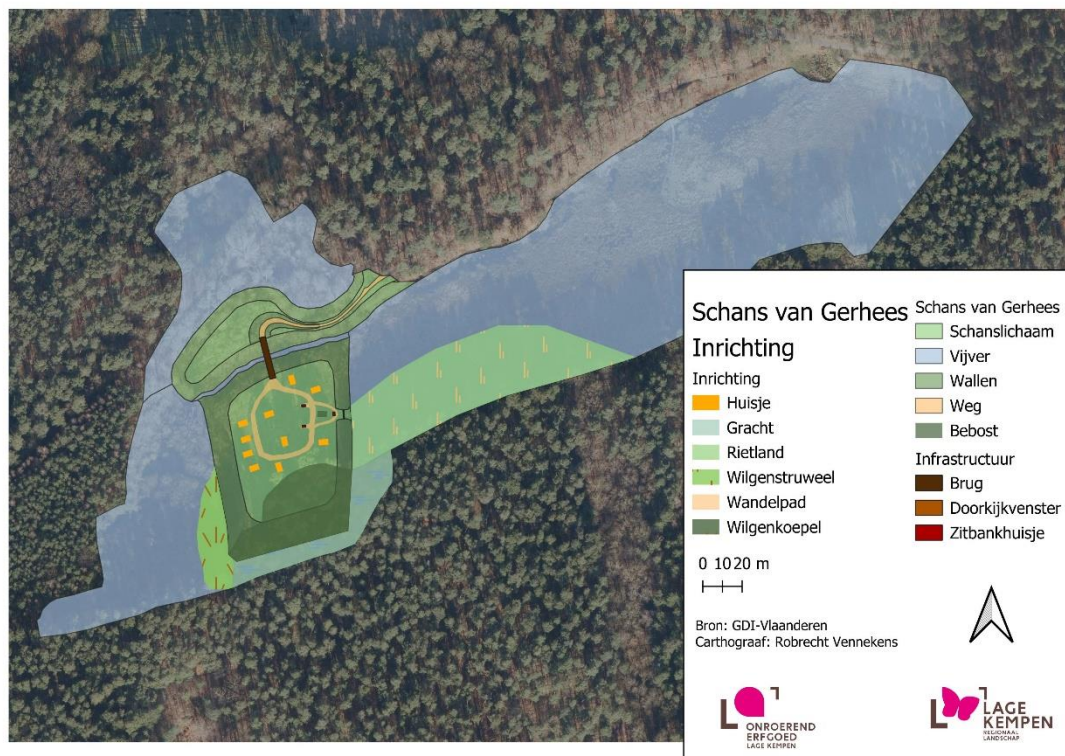
Al is er nog ruimte voor optimalisatie, bijvoorbeeld op vlak van educatie en interpretatie of naar zitmogelijkheden. De infoborden zijn wat verouderd en er zouden banken bij kunnen komen. Meer hierover in het volgende hoofdstuk (zie 5.6).

Synthese

Globaal kan gesteld worden dat de Schans van Gerhees hoog scoort op erfgoedkundige en landschappelijke waarde en bijkomend een relevante ecologische en recreatieve functie vervult. De belangrijkste uitdaging ligt in het verzoenen van deze verschillende waarden, waarbij keuzes in inrichting en beheer een directe impact hebben op de uiteindelijke waardering van de site.

De toepassing van het ontwikkelde kader toont aan dat de schans niet alleen waardevol is als historisch relict, maar ook als multifunctioneel landschap met potenties op vlak van natuur, erfgoed en beleving.

5.6 Inrichtingsvoorstellen

Figuur 32: Kaart met inrichtingsvoorstellen voor na de al geplande werken aan de Schans van Gerhees

Figuur 33: Detail van de kaart van de inrichtingsvoorstellen voor de Schans van Gerhees

De inrichting heeft als doel de bezoeker van de schans een beeld te geven van hoe een schans er in het verleden uitzag en hoe deze was opgebouwd. Het streven is om de bezoeker een idee te geven van dimensies en de invulling van een schans en tegelijk het gevoel op te wekken verschanst te zitten.

De vraag stelt zich hoe deze indruk kan worden gerealiseerd. Er wordt al voorzien in een historisch correcte brug en de wallen worden hersteld. Een geschikte hoogte voor de wallen ligt tussen 1,8 m en 2 m. Op die hoogte kunnen de meeste bezoekers niet over de wal heen kijken, waardoor het gevoel van beslotenheid en bescherming binnen de schans wordt versterkt. De bijhorende walbreedte bedraagt 3,6 m tot 4 m, wat neerkomt op een verhouding waarbij de hoogte ongeveer de helft van de breedte bedraagt. Vanaf de brug komt een wandelpad dat altijd kort gemaaid zal zijn en de bezoekers van de schans in een lus over het schanslichaam leidt. Aangezien de bodem bestaat uit zand zal het pad na een tijd frequent gebruik vrij zijn van vegetatie en vanzelf openblijven.

Om het beeld van de wallen verder te versterken, is beplanting noodzakelijk. Historisch gezien ging het vaak om doornstruiken. Vanuit het huidige natuurbeheerplan van het Agentschap voor Natuur en Bos is de introductie van dergelijke soorten echter niet wenselijk. Bovendien kunnen deze soorten beide enkele meters hoog worden wat ervoor zou zorgen dat de schans niet meer herkenbaar is en eerder eruitziet als een bos. En hoewel men verstopt wou zijn in een schans werden de struiken al eens gebruikt voor de houtoogst. De vegetatie hoeft dus geen meters groot te zijn om een passend beeld te vormen.

Als alternatief kan (lokaal) plagsel of maaisel van heidevegetaties op de wallen worden aangebracht. Dit draagt bij aan de stabiliteit van de wallen en zorgt voor een schrale vegetatie die niet te hoog opschiet, waardoor de schans leesbaar blijft in het landschap. Heidevegetaties vereisen bovendien gericht beheer om spontane boomopslag te vermijden, vergrassing tegen te gaan en de heide te verjongen, maar dit is eenvoudiger in uitvoering dan het beheer van doornstruwelen. Als er met het plagsel zaden meekomen van doornstruiken kunnen er plaatselijk wel enkele behouden blijven om het historische beeld te ondersteunen.

Het is echter wel belangrijk dat het plagsel of maaisel uit een goed ontwikkeld heidelandschap komt dat vrij is van (invasieve) exoten.

Wat de exacte historische beplanting van de schans van Gerhees betreft, blijft enige onzekerheid bestaan. De site is immers sinds de 17e eeuw in verschillende contexten gebruikt en gewijzigd (Onroerend Erfgoed, 2005). Bovendien verschilde de vegetatie sterk van schans tot schans. Zoals eerder vermeld (zie 2.3) werd voornamelijk gebruikgemaakt van lokaal beschikbaar inheems plantmateriaal. In dat opzicht sluit een heidevegetatie goed aan bij het historisch landschapsbeeld.

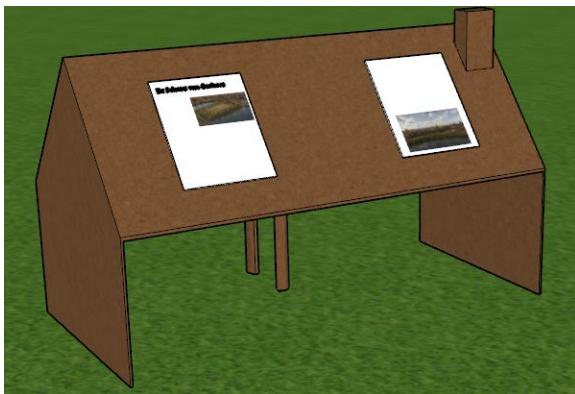
De zuidelijke wal van de schans zal vermoedelijk nog enige tijd bebost blijven. Wel wordt aanbevolen om invasieve soorten zoals Amerikaanse vogelkers en naaldhout te verwijderen. De depressie in dit deel kan ingericht worden als doorstroommoeras of als noodverbinding voor overtollig water tussen de kleine en grote vijver. Door een deel van de bovenste bodemlaag richting het schanslichaam te verplaatsen, kan zowel het niveau van de gracht worden verlaagd als een kleinere wal worden gereconstrueerd. Daarnaast helpt dit om de toegang via het zuiden te ontmoedigen, waardoor de brug de enige duidelijke toegang tot de schans vormt.

Naast de wallen en de brug vormen de schanshutten een essentieel onderdeel van de beleving van functie en gebruik van de schans. Aangezien de site een beschermd monument is en graafwerken en andere bodem verstorende activiteiten niet zijn toegestaan, is een reconstructie van schanswoningen niet mogelijk. Wel kunnen open zandplekken worden aangelegd in de vorm van de contouren van hutten. Deze kunnen variëren in vorm (rechthoekig of vierkant, al dan niet met aanbouwen), maar best niet groter zijn dan 5 m per zijde. Dit komt niet alleen de leesbaarheid van de site ten goede, maar biedt ook ecologische meerwaarde, aangezien dergelijke open zandplekken gebruikt worden door verschillende soorten om op te warmen. Soorten die hier vooral van profiteren zijn soorten insecten, hagedissen waaronder de levendbarende hagedis, ...

Bovendien sluit deze aanpak aan bij het beheerdoel om een schrale vegetatie op het schanslichaam te behouden. Door de zandplekken jaarlijks te verplaatsen via plaatselijk plaggen, ontstaat een dynamisch patroon dat zowel het historische beeld ondersteunt als de biodiversiteit bevordert. Variatie in vegetatiehoogte draagt daarnaast bij aan de ontwikkeling van microhabitats.

Het beeld van die schanswoningen kan versterkt worden door zitelementen in de vorm van schanswoningen te plaatsten. Door de grootte van de open zandplekken te combineren met het beeld van de zitbankhuisjes krijgt de bezoeker van de schans een duidelijk beeld van de woningen op de schans. Daarnaast wordt op die manier een functioneel zitelement gecombineerd met een informatief element, dit heeft als voordeel dat alle infrastructuur gebundeld is en het beeld van de schans hierdoor niet verstoord wordt.

Om een picknick of schaduwplaats aan te bieden zou er een wilgenkoepel in de vorm van een huisje kunnen geplaatst worden. Een geschikte locatie zou in de buurt van het doorkijkvenster in de wal zijn, dit komt verder in de tekst terug.

Figuur 34: Kant van de bank met infoborden, geïnspireerd door de site Landmark Romeinse Villa (© Robrecht Vennekens)

Figuur 35: Kant van de bank om op te zitten (© Robrecht Vennekens)

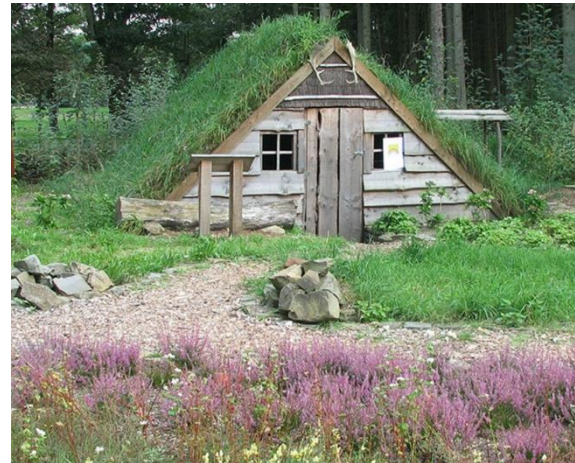
Als onderdeel van het verhaal rond de schanswoningen wordt eveneens een zone voorzien in de grote schansvijver waar rietvegetatie kan ontwikkelen. In de westelijke vijver wordt ruimte voorzien voor de ontwikkeling van wilgen. Beide soorten komen momenteel al voor, maar zullen na de herinrichting tijdelijk minder tot niet meer zichtbaar zijn. Aangezien het pionierssoorten betreft, is herstel op termijn mogelijk via zaadbank of vegetatieve resten. Of riet en wilgen in de 17de eeuw al voorkwamen in de omgeving van de schans is echter niet zeker.

Om de leesbaarheid van de schans te behouden, worden deze vegetaties beperkt tot de zone vanaf het zuiden tot ongeveer halverwege de aangrenzende wallen. Beide vegetatietypes vereisen wel intensief beheer: riet wordt best jaarlijks gedeeltelijk gemaaid, terwijl wilgenschenten niet dikker mogen worden dan 2 à 3 cm.

De keuze voor deze vegetatie sluit aan bij het historische verhaal dat schanswoningen werden gebouwd met lokaal beschikbare materialen (Keijers, 2009). Hout uit het omliggende bos, wilgentakken voor vlechtwerk en riet voor dakbedekking zijn lokaal voorhanden. Op leem na zijn er op de site dus zo goed als alle bouwmaterialen om een vakwerkhuisje te kunnen bouwen, om simpelere plaggenhutten te maken is zelfs alles aanwezig in de directe omgeving.

Figuur 36: Voorbeeld van een schanswoning in vakwerkbouw, schanswoning in gereconstrueerde schans van Bokrijk (© Robrecht Vennekens)

Figuur 37: Voorbeeld van een schanswoning als plaggenhut, in Hengelhoef (© visitlimburg.be)

Al is het net zoals bij de vegetatie weer onzeker hoe die schanswoningen eruitzagen en hoe de organisatie binnen de schansen was. Er zijn onvoldoende historische documenten en er is nog nauwelijks archeologisch onderzoek uitgevoerd op het binnenterrein van schansen (Eerdekens et al., 2019).

Een voorstel vanuit de gemeente is de plaatsing van een doorkijkvenster in de oostelijke wal, met zicht op de grote vijver. Dit is een waardevolle toevoeging voor de ontsluiting, aangezien ook rondom de vijver dergelijke elementen voorzien worden. Zo kunnen zichtassen ontstaan die de relatie tussen landschap en schans versterken. Daarnaast biedt dit de mogelijkheid om een dwarsdoorsnede van een wal te tonen. En aangezien op die plaats geen grondwerken zullen plaatsvinden kan ook getoond worden hoe de schans er voor de herinrichting uitzag en waarom goed beheer van de wallen nodig is om erosie tegen te gaan.

Tot slot wordt voorgesteld om een stuw te voorzien aan de zijde van de grote vijver, op de gracht tussen de schans en de voorschans. Dit laat toe om de waterhuishouding en doorstroming naar de vijver beter te reguleren. En in de hoger gelegen kleine vijver langer water te laten staan.

5.6.1 Concrete inrichtingsvoorstellen

Algemene doelstelling

- De inrichting heeft als doel de historische structuur en beleving van de schans zichtbaar en ervaarbaar te maken.
- Er wordt gestreefd naar een sfeer waarbij de bezoeker het gevoel krijgt dat de schans recent nog in gebruik was. Dit gevoel zou kunnen versterkt worden door beeldmateriaal en geluidsfragmenten met de ErfgoedApp.

Wallen

- Herstel van de wallen met een hoogte van ca. 1,8 m tot 2 m.
- Breedte van de wallen: 3,6 m tot 4 m.
- Hoogte zodanig dat bezoekers niet over de wal kunnen kijken → versterkt het gevoel van beschutting.
- Aanbrengen van een schrale heidevegetatie (bij voorkeur via plagsel/maaisel).
- Regelmatig beheer om verbossing en boomopslag te vermijden.

Bepanting en vegetatiebeheer

- Gebruik van lokaal voorkomend, inheemse soorten.
- Focus op vegetaties die historisch aannemelijk én beheersbaar zijn.
- Heidevegetatie als geschikt compromis tussen erfgoedwaarde en natuurbeheer.
- Variatie in vegetatiehoogte op het schanslichaam voor ontwikkeling van microhabitats.

Zuidelijke wal en waterhuishouding

- Gefaseerd verwijderen van Amerikaanse vogelkers en naalldhout.
- Inrichten van de depressie als:
 - Doorstroommoeras
 - Noodoverloop tussen kleine en grote vijver.
- Hergebruik van uitgegraven bodem voor:
 - Lichte reconstructie van een wal
 - Verlaging van het waterniveau in de depressie.
- Inrichting zodanig dat toegang via het zuiden ontmoedigd wordt → brug blijft hoofdingang.

Toegang en mobiliteit

- De brug als hoofdtoegang.
- Vermijden van bijkomende informele toegangen tot de schans.
- Wandelpad in een lus over de schans.

Schanshutten (visualisatie)

- Geen reconstructie (beschermd monument, geen graafwerken).
- Aanleg van open zandplekken in de vorm van hutcontouren:
 - Variabele vormen (rechthoekig/vierkant, eventueel met “aanbouwen”)
 - Maximale afmeting: ± 5 m per zijde.
- Jaarlijks verplaatsen van deze zones via plagbeheer → behoud schrale vegetatie op het schanslichaam en zorgt voor diverse vegetatiehoogtes.
- Ecologische meerwaarde: geschikt voor warmteminnende organismen.
- Banken in de vorm van een schanswoning
- Wilgenkoepel ter grootte en vorm van een huisje

Vegetatie in en rond vijvers

- Voorzien van een rietzone in de grote vijver.
- Ontwikkeling van wilgenopslag in de westelijke vijver.
- Beperking van deze vegetatie tot de zuidelijke helft van de schans (tot $\pm$ halve wal).
- Beheermaatregelen:
 - Jaarlijks gedeeltelijk maaien van riet (1/4 tot 1/3 maaien per jaar)
 - Wilgen terugzetten (takken max. 3 tot 5 cm diameter)

Educatieve en landschappelijke elementen

- Aanbrengen van een doorkijkvenster in de oostelijke wal:
 - Zicht op de grote vijver
 - Creëren van zichtassen tussen schans en omgeving
 - Mogelijkheid tot tonen van waldoorsnede
 - Afstemming met andere doorkijkpunten rond de vijver.

Waterbeheer

- Plaatsing van een stuw tussen schans en voorschans (richting grote vijver).
- Doel: reguleren van waterpeil en doorstroming.

Materiaalgebruik en historisch verhaal

- Inrichting ondersteunt het verhaal van gebruik van lokale materialen:
 - Hout (bos)
 - Wilg (vlechtwerk)
 - Riet (dakbedekking)
- Verwijzing naar eenvoudige hutten, van klein vakwerk tot eerder een soort van plaggenhutten.

5.6.2 Koppeling aan de Sustainable Development Goals (SDG's)

De Sustainable Development Goals (SDG's) zijn zeventien doelstellingen die in 2015 door de Verenigde Naties werden opgesteld om tegen 2030 wereldwijd te werken aan een duurzamere samenleving. De doelstellingen behandelen thema's zoals duurzaam landgebruik, biodiversiteit, klimaat, erfgoed, educatie en leefbare gemeenschappen.

Het is relevant om dit project aan de SDG's te koppelen omdat de bachelorproef inzet op een duurzame balans tussen erfgoedbeheer, natuurbeheer en publieksontsluiting. Door rekening te houden met deze internationale duurzaamheidsdoelstellingen sluit het project aan bij actuele maatschappelijke uitdagingen en wordt gestreefd naar een inrichting en beheer met een positieve impact op zowel landschap, biodiversiteit als erfgoedbeleving op lange termijn.

De voorgestelde inrichtingsmaatregelen dragen bij aan meerdere Sustainable Development Goals. In de eerste plaats sluit het project aan bij SDG 15 (Leven op het land), doordat ingezet wordt op het gebruik van inheemse vegetaties, het creëren van microhabitats en het bevorderen van biodiversiteit binnen en rond de schans (Neshovski, 2026). Het beheer van schrale vegetaties en het vermijden van invasieve soorten ondersteunen deze doelstelling verder.

Daarnaast draagt de inrichting bij aan SDG 11 (Duurzame steden en gemeenschappen). Door het erfgoed van de schans zichtbaar en beleefbaar te maken, wordt ingezet op het behoud en de ontsluiting van cultureel erfgoed op een duurzame manier. De site wordt toegankelijk gemaakt voor het publiek zonder de historische en ecologische waarden aan te tasten.

Ook SDG 6 (Schoon water en sanitair) komt aan bod via de aandacht voor waterbeheer. Het gebruik van een stuw en het inrichten van zones voor waterbuffering en doorstroming dragen bij aan een duurzaam en gecontroleerd watersysteem binnen het gebied.

Tot slot sluit het project aan bij SDG 12 (Verantwoorde consumptie en productie) door het gebruik van lokaal en natuurlijk materiaal als referentie in de inrichting en door beheermaatregelen te kiezen die duurzaam en onderhoudbaar zijn op lange termijn.

5.7 Beheer- en ontsluitingsvoorstel

In dit hoofdstuk wordt per onderdeel van de schans uitgewerkt wat er moet gebeuren om deze in een goede staat te houden.

Wallen en voorschans

- Eerste twee jaar opvolging van de vegetatie op de wallen en de wallen zelf om erosie tegen te gaan.
- Preventief handelen tegen olifantenpaadjes door mensen te sensibiliseren om niet over de wallen te wandelen, als er hierdoor erosie ontstaat deze schade herstellen door het olifantenpaadje terug op te vullen en tijdelijk de zone af te spannen.
- De heidevegetatie om de 10 tot 15 jaar maaien (Ecopedia, 2026b). Het maaien zal moeten gebeuren op een steile talud en zal dus niet mogelijk zijn met zware machines, wel met onder andere bosmaaier en kettingzaag voor wat dikkere vegetatie. Als ook wat organische

bodem zou weg moeten dan kan dat doormiddel van chopperen met een radiografisch bestuurbare maaier met klepelmaaier.

- Niet in één keer alle wallen maaien, maar tussen tien en vijftien jaar na het aanbrengen van het heidemaaisel de helft van elke wal maaien en de andere helft het jaar erna (Ecopedia, 2026b).
- Jaarlijks het opschot van jonge boompjes uittrekken om verbossing tegen te gaan.
- Inheemse doornstruiken die zijn meegekomen met het plagsel moeten niet meteen allemaal verwijderd worden zolang het aantal niet te hoog wordt, maximaal 1 plant per 16 m². Voor het beeld ook best in hakhoutbeheer.

Zuidelijke wal en waterhuishouding

- Op tien jaar tijd (voor 2036) moeten alle Amerikaanse vogelkers en de naaldbomen gekapt worden op dat stuk.
- In de depressie ten zuiden van de schans wordt best de organische laag weggeplacht, maar dat kan best nadat een groot deel van de bomen daar al weg is.

Toegang, mobiliteit en infrastructuur

- Bij schade aan het vlonder pad, de brug of de infoborden deze schade herstellen.
- Bij schade aan de doorkijkvensters en banken deze schade herstellen.
- Onderhoud van de voorziene wandelpaden, als er vegetatie op staat deze kort houden.

Schanshutten (visualisatie)

- Het stuk binnen de wallen van de schans wordt een schraal grasland, om dit te behouden wordt er best geplagd. Als dit gebeurt door de contouren van de huisjes te maken zal nooit de hele schans tegelijk geplagd zijn en blijven er meerdere habitats intact. Aangezien er gewerkt wordt op een beschermd monument mag er niet te diep geplagd worden en is het voldoende om de organische laag alleen te verwijderen.
- Als er stukken zijn aan de banken deze repareren
- Jaarlijks na het groeiseizoen de nieuwe wilgenschuiten van de koepel invlechten in het geheel en indien nodig snoeiwerken uitvoeren.

Vegetatie in en rond vijvers

- Elk jaar een derde van de rietoppervlakte maaien tijdens de wintermaanden zorgt voor een dichte en vitale rietgroei.
- De wilgen in de westelijke vijver mogen niet uitbreiden uit de voorziene zone, dus daarvoor actief gaan beheren door ze jaarlijks uit te trekken, daarnaast met bosmaaier met cirkelzaag de wilgenschuiten in de voor wilgen voorziene zone afzagen als ze dikker worden dan 3 tot 5 cm.

Waterbeheer

- Als er een defect is aan de stuw dan herstellen.
- Ervoor zorgen dat in alle vijvers water zit, dus als de waterstand daalt moet de sluis dicht zodat er geen water van de westelijke vijver naar de grote vijver kan. De grote vijver is lager, dus als de sluis niet dicht zou zijn loopt de westelijke vijver leeg.

6 Scenario's voor toekomstig beheer en gebruik van schansen binnen werkingsgebied IOED

6.1 Prioriteitenstelling binnen het werkingsgebied

De belangrijkste schansen binnen het werkingsgebied zijn de sites waar nog historische relictten aanwezig zijn, zoals restanten van wallen en grachten. Deze schansen krijgen de hoogste prioriteit, omdat het belangrijk is de nog aanwezige erfgoedelementen zo goed mogelijk te beschermen en te behouden. Binnen de inventarisatie vallen deze sites onder de categorie “Aanwezig”.

Daarnaast spelen ook de ecologische en landschappelijke waarden een belangrijke rol in de prioriteitenstelling. Schansen die zich bijvoorbeeld bevinden binnen vogelrichtlijngebied én waar mogelijk nog veen aanwezig is, krijgen een hogere prioriteit dan schansen die slechts aan één van deze criteria voldoen. Met andere woorden: hoe meer positieve waarden en kenmerken een schans bezit, hoe groter de prioriteit om op deze site in te zetten. Ook de eigendomssituatie speelt mee in de praktische uitwerking van maatregelen. Schansen die eigendom zijn van een gemeente zijn doorgaans eenvoudiger te beheren of in te richten dan sites in privébezit. Al is dat wel afhankelijk van het standpunt van de gemeente en kan dit dus verschillen van gemeente tot gemeente.

Hetzelfde beoordelingsprincipe wordt toegepast op schansen die slechts gedeeltelijk bewaard zijn of volledig verdwenen lijken. Hierbij wordt een hiërarchie gehanteerd op basis van de mate van aanwezigheid, namelijk van “Aanwezig” over “Deels aanwezig” naar “Verdwenen”.

Op basis daarvan worden schansen ingedeeld in vier categorieën: erfgoed prioritaire schansen, natuur prioritaire schansen, geïntegreerde ontwikkeling en lage prioriteit schansen.

6.2 Strategieën per categorie

Erfgoedprioritaire schansen

Bij erfgoedprioritaire schansen ligt de focus voornamelijk op het behouden en versterken van de historische leesbaarheid van de site. Het behoud van het aanwezige reliëf, zoals wallen en grachten, staat hierbij centraal. Indien noodzakelijk kunnen grachten hersteld worden om de oorspronkelijke structuur van de schans opnieuw beter zichtbaar te maken. Ook erfgoedopwaardering behoort tot de mogelijkheden, bijvoorbeeld door het gedeeltelijk herstellen van wallen of andere landschappelijke elementen die bijdragen aan het historische karakter van de site.

Het plaatsen van infrastructuur is mogelijk, maar enkel wanneer deze een duidelijke meerwaarde heeft voor de site en functioneel, gewenst en toegestaan is. Infrastructuur mag geen doel op zich worden; elementen zoals infoborden of zitbanken worden enkel geplaatst wanneer ze effectief bijdragen aan de beleving, educatie of toegankelijkheid van de schans.

Natuurprioritaire schansen

Bij natuurprioritaire schansen ligt de nadruk op het behouden en versterken van de aanwezige natuurwaarden. Het vasthouden van water vormt hierbij vaak een belangrijk aandachtspunt, aangezien natte omstandigheden zowel ecologisch waardevol zijn als aansluiten bij de historische landschappelijke context van veel schansen.

Ingrepen worden zoveel mogelijk beperkt om verstoring van de omgeving te vermijden. Diepgaande graafwerken worden daarom vermeden en de bestaande situatie blijft zoveel mogelijk behouden. Ook infrastructuur wordt tot een minimum beperkt. Grote constructies zijn niet wenselijk, een beperkt infobord en of digitale ontsluiting via bijvoorbeeld ErfgoedApp geldt hier als maximale vorm van publieksontsluiting.

Schansen met geïntegreerde ontwikkeling

Bij schansen met potentieel voor geïntegreerde ontwikkeling wordt gezocht naar een evenwicht tussen erfgoed- en natuurwaarden. De strategie combineert elementen uit de erfgoedprioritaire en natuurprioritaire aanpak. Hierbij wordt ingezet op het zichtbaar houden of versterken van historische structuren, terwijl tegelijkertijd rekening wordt gehouden met ecologische waarden en natuurdoelstellingen.

Inrichtings- en beheermaatregelen worden dus afgestemd op beide aspecten, zodat erfgoed en natuur elkaar kunnen versterken in plaats van tegenwerken.

Lage prioriteit schansen

Bij schansen met een lage prioriteit worden ingrepen beperkt gehouden. Grote herinrichtingen of ingrijpende werken zijn hier minder aangewezen. De focus ligt vooral op het voorkomen van verdere achteruitgang van de site en het behouden van de huidige toestand.

Ontsluiting blijft eerder beperkt en symbolisch, bijvoorbeeld door het plaatsen van een eenvoudig informatiebord dat de historische aanwezigheid van de schans aanduidt.

6.3 Randvoorwaarden voor uitvoering

Bij de uitvoering van toekomstige beheer- en gebruiksscenario's voor schansen binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen moet rekening gehouden worden met verschillende randvoorwaarden. Schansen verschillen onderling sterk in bewaringstoestand, landschappelijke context, eigendomssituatie en huidige functie, waardoor niet elke maatregel op iedere site toepasbaar is. De voorgestelde scenario's moeten daarom voldoende flexibel zijn om afgestemd te kunnen worden op de specifieke kenmerken en mogelijkheden van elke schanssite.

Daarnaast vormen erfgoedwaarden een belangrijke randvoorwaarde. Veel schansen bezitten nog zichtbare relictten zoals grachten, wallen of historische perceelsstructuren, terwijl andere sites vooral een archeologische waarde hebben. Ingrepen mogen deze waarden niet aantasten en moeten rekening houden met eventuele beschermingsstatuten en geldende regelgeving rond archeologie, erfgoed en natuurbeheer.

Ook de ecologische en landschappelijke context speelt een belangrijke rol. Verschillende schansen liggen in of nabij waardevolle natuurgebieden, boscomplexen of landbouwlandschappen. Toekomstige inrichting en beheer moeten daarom afgestemd worden op bestaande natuurdoelstellingen, biodiversiteitswaarden en landschappelijke kwaliteit.

Verder dient rekening gehouden te worden met praktische en financiële haalbaarheid. Beheermaatregelen moeten op lange termijn uitvoerbaar en onderhoudbaar blijven voor eigenaars, beheerders of lokale besturen. Tot slot is samenwerking tussen eigenaars, lokale overheden, erfgoed- en natuurorganisaties essentieel om tot gedragen en realiseerbare beheer- en gebruiksscenario's te komen.

6.4 Praktische uitvoering

De praktische uitvoering van de voorgestelde beheer- en gebruiksscenario's vraagt een gefaseerde en gebiedsgerichte aanpak. Aangezien de schansen binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen sterk verschillen in toestand, context en potenties, is maatwerk noodzakelijk per site.

Voor de realisatie van dergelijke maatregelen is samenwerking nodig tussen eigenaars, lokale besturen, natuur- en erfgoedorganisaties en andere betrokken partners. Daarnaast kunnen subsidiemogelijkheden en bestaande beheerinstrumenten een belangrijke rol spelen bij de praktische uitvoerbaarheid van projecten. Een duidelijke taakverdeling, opvolging en langetermijnvisie zijn noodzakelijk om het duurzame behoud van de schansen te garanderen.

7 Reflectie en conclusie

7.1 Beantwoording van de onderzoeksvraag

Deze bachelorproef onderzocht hoe boerenschansen binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen op een duurzame manier kunnen worden beheerd, ingericht en ontsloten, met de Schans van Gerhees als voorbeeldsite. Daarbij werd gezocht naar een evenwicht tussen erfgoedwaarden, natuurdoelstellingen en publieksontsluiting.

Op basis van de uitgevoerde inventarisatie, terreinanalyses en casestudy kan geconcludeerd worden dat een geïntegreerde aanpak mogelijk is, mits rekening wordt gehouden met de specifieke kenmerken en context van iedere schanssite. Uit de regionale analyse bleek dat de verschillende schansen verschillen in zichtbaarheid, bewaringstoestand, eigendomssituatie en ontwikkelingspotentieel. Hierdoor is een uniforme aanpak niet haalbaar en is er nood aan een beoordelings- en afwegingskader waarmee prioriteiten kunnen worden bepaald.

De ontwikkelde methodiek maakt het mogelijk om schansen te categoriseren volgens hun potentieel voor erfgoedontwikkeling, natuurontwikkeling of een combinatie van beide. Hierdoor kunnen gerichtere keuzes gemaakt worden rond beheer, inrichting en investeringen binnen het werkingsgebied van de IOED.

Voor de Schans van Gerhees toont het onderzoek aan dat erfgoedbeheer en natuurbeheer elkaar niet noodzakelijk hoeven tegen te werken. Door te kiezen voor een inrichting die de historische leesbaarheid van de schans versterkt en tegelijk wordt ingezet voor zijn ecologische meerwaarde, ontstaat een evenwichtige oplossing. Voorbeelden hiervan zijn het herstel van het reliëf van de wallen, het behoud van openheid op de schanssite en de keuze voor schrale vegetaties die aansluiten bij de huidige natuurdoelstellingen. Ook op vlak van publieksontsluiting blijkt een beperkte maar doordachte infrastructuur mogelijk, zonder de erfgoed- en natuurwaarden van de site te verstoren.

Deze bachelorproef resulteert daardoor niet alleen in een concreet voorstel voor de Schans van Gerhees, maar biedt ook een breder toepasbaar kader voor toekomstige beheer- en inrichtingsprojecten rond boerenschansen binnen de regio.

7.2 Kritische reflectie op methode en toepasbaarheid

De gehanteerde methode maakte het mogelijk om op een relatief gestructureerde manier een groot aantal schansen binnen het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen te analyseren en met elkaar te vergelijken. Door gebruik te maken van GIS-analyse, terreinbezoeken en een beoordelingskader konden zowel erfgoedkundige, landschappelijke als ecologische aspecten worden meegenomen in de evaluatie.

Een belangrijke sterkte van deze aanpak is dat ze praktijkgericht en toepasbaar is binnen toekomstige projecten rond schansenbeheer. De combinatie van inventarisatie en casestudy zorgde ervoor dat zowel een regionale visie als een concrete terreinuitwerking kon worden ontwikkeld die bruikbaar kan zijn in heel Vlaanderen.

Tegelijk zijn er ook enkele beperkingen verbonden aan het onderzoek. Niet alle schansen waren even toegankelijk of even goed zichtbaar in het terrein. Bij verschillende sites zijn de historische structuren

grotendeels verdwenen of enkel nog herkenbaar via historische kaarten en hoogtegegevens. Hierdoor blijft een deel van de beoordeling afhankelijk van interpretatie. Daarnaast was er binnen het tijdsbestek van deze bachelorproef geen ruimte voor uitgebreid archeologisch of hydrologisch onderzoek, terwijl dergelijke onderzoeken bijkomende inzichten hadden kunnen opleveren over de oorspronkelijke opbouw en waterhuishouding van de schansen.

Ook de uitwerking van de Schans van Gerhees blijft deels theoretisch. De voorgestelde maatregelen werden opgesteld op basis van literatuur, terreinobservaties en overleg, maar werden nog niet effectief uitgevoerd of getest in de praktijk. De uiteindelijke haalbaarheid van bepaalde ingrepen zal bovendien afhangen van factoren zoals budget, vergunningen, eigendomssituatie en toekomstige beheerkeuzes van betrokken partners.

Ondanks deze beperkingen biedt het onderzoek wel een bruikbare basis voor toekomstige besluitvorming. De methodiek kan relatief eenvoudig verder verfijnd of uitgebreid worden en vormt een eerste stap naar een meer geïntegreerde visie op het beheer van boerenschansen in de regio.

7.3 Suggesties voor vervolgonderzoek

Tijdens deze bachelorproef kwamen verschillende thema's naar voren die verder onderzocht kunnen worden in toekomstige studies of projecten.

Een eerste mogelijkheid is het verder verdiepen van archeologisch onderzoek naar boerenschansen. Voor veel sites is nog weinig bekend over de exacte interne structuur, de opbouw van wallen en grachten of het dagelijkse gebruik van de schansen. Aanvullend veldonderzoek, zoals proefsleuvenonderzoek of geofysisch onderzoek, kan hierover meer duidelijkheid geven.

Daarnaast kan verder onderzoek gebeuren naar de historische vegetatie en het vroegere beheer van schanssites. Hoewel in deze bachelorproef gezocht werd naar een evenwicht tussen historische correctheid en ecologische haalbaarheid, blijft over de oorspronkelijke begroeiing van veel schansen nog onzekerheid bestaan.

Ook de effecten van verschillende beheermaatregelen op biodiversiteit en erfgoedbeleving kunnen verder onderzocht worden. Zo zou het interessant zijn om op langere termijn op te volgen hoe bepaalde vegetatietypes, maaibeheer of reliëfherstel zich ontwikkelen en welke impact deze hebben op zowel natuurwaarden als de leesbaarheid van het erfgoed.

Verder kan de ontwikkelde methodiek uitgebreid worden naar schansen buiten het werkingsgebied van de IOED Lage Kempen, zodat een bredere regionale of provinciale visie ontstaat op het beheer van boerenschansen.

Ook de mogelijkheid naar het opmaken van een onroerenderfgoedrichtplan kan handig zijn voor de toekomst van de site.

Tot slot biedt ook publieksontsluiting mogelijkheden voor verder onderzoek. Hierbij kan onderzocht worden hoe bezoekers erfgoedsites zoals schansen ervaren en welke vormen van educatie, visualisatie of recreatieve ontsluiting het meest bijdragen aan draagvlak en bewustwording rond dit minder gekende erfgoed.

8 Bibliografie

Ecopedia, 2026a. Natuurstreefbeeld: Doornstruweel (rbbsp) | Ecopedia [WWW Document]. URL <https://www.ecopedia.be/natuurstreefbeeld/natuurstreefbeeld-doornstruweel-rbbsp> (accessed 3.20.26).

Ecopedia, 2026b. Maaien in de heide [WWW Document]. Ecopedia. URL <https://www.ecopedia.be/encyclopedie/maaien-de-heide> (accessed 4.27.26).

Eerdekens, T., Keijers, D., Van den Hove, P., Wouters, M., 2019. Boerenschansen in de Kempen Opmerkelijk erfgoed uit de Tachtigjarige Oorlog.

Federatie van Vlaamse Historische Schuttersgilden, 2026. Geschiedenis van schuttersgilden in Vlaanderen.

Inventaris Onroerend erfgoed, 2005. Schans van Gerhees [WWW Document]. URL <https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/2074> (accessed 5.12.26).

Keijers, D.M.G., 2009. Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. RAAP.

Kuiper, E.T., Leendertz Jr., P., 1924. Het Geuzenliedboek.

Neshovski, R., 2026. Sustainable Development Goals [WWW Document]. U. N. Sustain. Dev. URL <https://www.un.org/sustainabledevelopment/> (accessed 4.22.26).

Onroerend Erfgoed, 2026. Beschermingsthema boerenschansen.

Onroerend Erfgoed, 2005. Schans van Gerhees [WWW Document]. URL <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200395> (accessed 1.23.26).

Robben, M., 2026a. Grachten en wallen - Schansen [WWW Document]. URL <https://sites.google.com/site/omgrachtedomeinen/home/schansen> (accessed 1.23.26).

Robben, M., 2026b. Grachten en wallen - Vechten of onderhandelen ? [WWW Document]. URL <https://sites.google.com/site/omgrachtedomeinen/home/schansen/vechten-of-onderhandelen> (accessed 3.24.26).

Robben, M., 2026c. Schansen in Brabant - Kelbergenschans - “Der Herwaegen” [WWW Document]. URL <https://sites.google.com/site/schansenbrabant/home/diest/schaffen/kelbergenschans> (accessed 3.20.26).

Storme, A., Deschepper, E., Lombaert, L., Otte, E., van der Meer, W., Verbruggen, F., Deforce, K., 2026. Looking down the well Een onderzoek naar de evolutie van landschap en vegetatie in Vlaanderen op basis van palynologisch onderzoek van waterputten, SYNTAR. <https://doi.org/https://doi.org/10.55465/NJSJ4956>

Van Mechelen, D., 2026. Ministreel besluit houdende bescherming als monument, stads- of dorpsgezicht. Brussel.

9 Bijlage

9.1 Bijlage 1

Werken met formulier van de schansen

Aanwezigheid

Drie keuzemogelijkheden: Aanwezig, deels aanwezig of verdwenen. Deze onderverdeling spreekt voor zich, aanwezig betekend dat de volledige oppervlakte van de schans nog vrij is van bebouwing en of dat de schanssite nog goed zichtbaar is in het landschap. Deels aanwezig kan komen doordat de schans voor een deel is bebouwd of genivelleerd is maar er toch nog wat kenmerken zichtbaar zijn, daarnaast is het ook mogelijk dat de contouren van de schans nog zichtbaar zijn. Bij schansen die verdwenen zijn is er niks zichtbaar meer over bovengronds, de vorm is onherkenbaar of de site volledig bebouwd.

Eigenaar

Bij dit onderdeel is er keuze tussen privaat eigendom of eigendom van de gemeente. Eigendom van de gemeente slaat op alle gronden die in het bezit zijn van de gemeente waarin ze liggen of van de Vlaamse overheid. Privaat eigendom spreekt voor zich.

Wallen

Bij dit onderdeel is er keuze tussen ja of nee en heeft als bedoeling in kaart te brengen waar er nog een omwalling of soort van verhoging is aan minstens één rand van de schans.

Hoogte

Als het antwoord bij het vorige onderdeel 'ja' was kan hier de geschatte hoogte van de wal aangegeven worden. Er is keuze in klassen van minder dan 1m tot tussen 1 en 2m, tussen 2 en 3m en tot slot meer dan 3m. De hoogte wordt bekeken ten opzichte van het maaiveld op het schanslichaam.

Water

Bij dit onderdeel is er eveneens de keuzen tussen ja of nee en hiermee wordt aangegeven aan welke schansen nog water aanwezig is of structuren om water vast te houden. Dit kan dus betrekking hebben tot grachten, vijvers, poelen of een lichte verzakking van de grond waardoor het water nog via de historische grachtstructuur afstroomt. Wel gewenst is dat die structuren dienende voor waterbuffering op de historisch correcte plaats liggen.

Ontsluiting

Bij dit onderdeel nogmaals de keuze tussen ja en nee. Het dient om een inschatting te maken waar er bezoekers op of vlak naast het terrein van de voormalige schans kunnen komen zonder

natuur, bewoners of andere mensen te hard te storen. Dit kan dus naast terreinen van de gemeente of Vlaanderen ook op privé grond, maar dat zal eerder uitzonderlijk zijn in situaties als een niet bewoonde of niet bebouwde oppervlakte die nuttig zou kunnen zijn voor andere doelen.

Opwaarderen

Bij dit onderdeel moet de keuze gemaakt worden tussen drie mogelijkheden: Erfgoed, dit wil zeggen de schans terug zijn erfgoedkundige uitzicht geven doormiddel van restauratie, heropbouw of bomen verwijderen.

Daarnaast is er keuze voor natuurdoelen, hiervoor wordt gekozen wanneer een deel van de schans binnen de BWK of vogelrichtlijngebied valt of grenst aan zo een gebied.

De laatste keuze is de combinatie van erfgoed en natuur. Dit is vaak met percelen die niet volledig binnen waardevolle natuur liggen en waar wandel- of fietspaden in de buurt zijn zodat het de moeite is om mensen te tonen hoe zo een schans eruitzag.

Beheerwerken

Hier is terug de keuze tussen ja en nee, dit onderdeel is best in te vullen op terrein aangezien het de bedoeling is om te bepalen of er beheer moet gebeuren op of rond de site van de schans. Dit kan heel uiteenlopend zijn, gaande van snoei tot kappen en zelfs licht frezen van de bodem tot uitdiepen of slibruiming van de grachten. Kortom is dit onderdeel bedoeld om sites met een achterstallig beheer of een verwaarloosde indruk te verbeteren. Deze categorie is heel variabel en kan en mag vaak aangepast worden in functie van werken.

Inrichtingsmogelijkheid

Hier is er weer een keuze tussen drie onderdelen: Infrastructuur, beplanting en de combinatie van infrastructuur en beplanting. Onder infrastructuur valt alles van infoborden tot zitbanken, fietsenstallingen afdaken en speeltoestellen die op de locatie een meerwaarde kunnen hebben. De afweging van wat op welke site zal achteraf gemaakt moeten worden wanneer er concreet aan de site gewerkt wordt.

Beplanting is wat duidelijker, dit geeft de kans weer van de sites waar beplanting op delen (liefst zo historisch correct mogelijk zie literatuurstudie bachelor proef) planten kunnen aangebracht worden om het beeld en eventueel de natuurwaarde van de schans te verbeteren. Daarnaast is het wel belangrijk dat de aanplant past in binnen eventuele natuurdoelen.

Wandelroutes

Hier is de keuze terug tussen ja en nee en heeft de bedoeling om wandel- of fietsroutes en paden in de buurt aan te geven. In de buurt wil zeggen dat de schans zichtbaar is vanaf het wandelpad.

Infrastructuurtype

In dit onderdeel is er keuze tussen: klein, middelgroot en groot. Onder kleine infrastructuur vallen vooral infoborden en niet te grote fietsenstallingen tot een vijftal parkeermogelijkheden. Bij middelgroot horen de wat grotere fietsenstallingen van meer dan vijf parkeermogelijkheden, daarnaast vallen zaken zoals een bank of picknick bank of tafel ook onder deze categorie. Onder de categorie groot vallen voornamelijk constructies zoals afdaken, speeltoestellen of een reconstructie van de historische schansbrug, deze categorie komt bijna enkel voor op plaatsen waar de schans een louter toeristische invulling zal krijgen.

Belangrijk detail, wanneer er wordt gekozen voor de categorie middelgroot kan op die locatie ook de objecten van de categorie klein worden gebruikt, bij de keuze voor de categorie groot kan men hier alles plaatsen van de voorafgaande categorieën. Maar dit werkt uiteraard niet omgekeerd.

Oppervlakteveen

Deze is belangrijk om te zien aan welke schansen het wenselijk is om de grachten terug vol te laten lopen met water om eventueel veen dat aan de oppervlakte voorkomt nat te houden, de opdeling gebeurt door 'waarschijnlijk geen veen' en 'waarschijnlijk veen'. Deze beoordeling wordt volledig gemaakt via een laptopstudie aan de hand van de veenwaarschijnlijkheidskaart oppervlakteveen 5x5m. De schanssite krijgt de beoordeling waarschijnlijk veen vanaf er op de kaart te zien is dat er voor een stukje van de grachten of schanslichaam zelf veen voorkomt.

Bodemveen

Deze is belangrijk om te zien aan welke schansen het wenselijk is om de grachten terug vol te laten lopen met water om eventueel veen dat dieper in de bodem voorkomt nat te houden, de opdeling gebeurt door 'waarschijnlijk geen veen' en 'waarschijnlijk veen'. Deze beoordeling wordt volledig gemaakt via een laptopstudie aan de hand van de veenwaarschijnlijkheidskaart bodemprofiel 5x5m. De schanssite krijgt de beoordeling waarschijnlijk veen vanaf er op de kaart te zien is dat er voor een stukje van de grachten of schanslichaam zelf veen voorkomt.

Ondiep veen

Deze kaart geeft een goed beeld van de ruimtelijke variatie van veen en is een eerste inschatting voor waar er met een hoge waarschijnlijkheid veen aanwezig is. De opdeling gaat van hoog naar laag: bijna zeker veen > zeer waarschijnlijk veen > waarschijnlijk > mogelijk > weinig waarschijnlijk. De analyse gebeurt volledig op de laptop en zal gebeuren met de kaart: Veenwaarschijnlijkheid 1,5 tot 10m 50x50m. Aangezien deze categorie een opdeling heeft in verschillende opdelingen zal de schanssite ingedeeld worden onder de opdeling waarbinnen het meest van de oppervlakte van de schans ligt.

Ven_ivon

Deze categorie volgt net zoals de vorige de opdeling zoals op geopunt, grote eenheid natuur, grote eenheid natuur en ontwikkeling en natuurverwevingsgebied.

Vogelrichtlijngebieden

Weer een categorie met keuze ja en nee, deze geeft aan of de site van de schans binnen vogelrichtlijngebied gelegen is. De beoordeling gebeurt ook via de laptop en de juiste kaarten, namelijk: vogelrichtlijngebieden.

Freatisch_grondwater

Deze categorie volgt de legende zoals op databank ondergrond Vlaanderen en gaat van hoog naar laag: Zeer hoog > hoger dan normaal > normaal > lager dan normaal > zeer laag. Aangezien er niet vaak op of direct naast de schans gemeten wordt krijgt de schanssite de waarde van de punten die het dichtste bij liggen rondom de schans.

OPGELET! Deze laag op dov wordt maandelijks geüpdate naar de meest recente cijfers voor die periode, de gegevens gebruikt voor het formulier in te vullen zijn gegevens die half februari '26 zichtbaar waren.

Blauwe bosbes	<i>Vaccinium myrtillus</i>
Bonte gele dovenetel	<i>Lamium galeobdolon subsp. argentatum</i>
Bosveldkers	<i>Cardamine flexuosa</i>
Boterbloem spec.	<i>Ranunculus spec.</i>
Braam spec.	<i>Rubus spec.</i>
Brem	<i>Cytisus scoparius</i>
Den spec.	<i>Pinus spec.</i>
Eenstijlige meidoorn	<i>Crataegus monogyna</i>
Egelboterbloem	<i>Ranunculus flammula</i>
Europese hanenpoot	<i>Echinochloa crus-galli</i>
Gele dovenetel	<i>Lamium galeobdolon</i>
Gevleugeld sterrenkroos	<i>Callitriche stagnalis</i>
Gewone ereprijs	<i>Veronica chamaedrys</i>
Glad walstro	<i>Galium mollugo</i>
Grote brandnetel	<i>Urtica dioica</i>
Grote wederik	<i>Lysimachia vulgaris</i>
Hazenzegge	<i>Carex leporina</i>
Hondsdrif	<i>Glechoma hederacea</i>
Hulst	<i>Ilex aquifolium</i>
Klimop	<i>Hedera helix</i>
Kruipend zenegroen	<i>Ajuga reptans</i>
Lelietje-van-dalen	<i>Convallaria majalis</i>
Mannagras	<i>Glyceria fluitans</i>
Moeraswalstro	<i>Galium palustre</i>
Moeraswalstro s.s.	<i>Galium palustre subsp. palustre</i>
Nagelkruid spec.	<i>Geum spec.</i>
Penningkruid	<i>Lysimachia nummularia</i>
Pilzegge	<i>Carex pilulifera</i>
Pinksterbloem	<i>Cardamine pratensis</i>
Pitrus	<i>Juncus effusus</i>
Smalle weegbree	<i>Plantago lanceolata</i>
Speerdistel	<i>Cirsium vulgare</i>
Sporkehout	<i>Frangula alnus</i>
Struikhei	<i>Calluna vulgaris</i>
Tamme kastanje	<i>Castanea sativa</i>
Trekrus	<i>Juncus squarrosus</i>
Valse salie	<i>Teucrium scorodonia</i>
Veelbloemige veldbies	<i>Luzula multiflora</i>
Veldrus	<i>Juncus acutiflorus</i>
Vlasbekje	<i>Linaria vulgaris</i>
Vogelmuur	<i>Stellaria media</i>
Wilde kamperfoelie	<i>Lonicera periclymenum</i>

Wilde lijsterbes	<i>Sorbus aucuparia</i>
Wilde marjolein	<i>Origanum vulgare</i>
Wolfspoot	<i>Lycopus europaeus</i>
Zwart tandzaad	<i>Bidens frondosa</i>
Zwarte toorts	<i>Verbascum nigrum</i>
Zwarte zegge	<i>Carex nigra</i>

Dieren

Vogels

In de buurt van de schans zijn in het totaal 24 vogelsoorten waargenomen waarvan de meeste wel algemene soorten zijn, maar er ook enkele vrij algemene (in het vet en blauw) en een zeldzame (in het vet, geel en met een uitroepteken)

Naam	Wetenschappelijke naam
Blauwe Reiger	<i>Ardea cinerea</i>
Boerenzwaluw	<i>Hirundo rustica</i>
Buizerd	<i>Buteo buteo</i>
Dodaars	<i>Tachybaptus ruficollis</i>
Fitis	<i>Phylloscopus trochilus</i>
Gaai	<i>Garrulus glandarius</i>
Groene Specht	<i>Picus viridis</i>
Grote Bonte Specht	<i>Dendrocopos major</i>
Grote Gele Kwikstaart	<i>Motacilla cinerea</i>
Houtsnip	<i>Scolopax rusticola</i>
Koolmees	<i>Parus major</i>
Kuifmees	<i>Lophophanes cristatus</i>
Meerkoet	<i>Fulica atra</i>
Merel	<i>Turdus merula</i>
Pimpelmees	<i>Cyanistes caeruleus</i>
Raaf!	<i>Corvus corax</i>
Roodborst	<i>Erithacus rubecula</i>
Tijftjaf	<i>Phylloscopus collybita</i>
Waterhoen	<i>Gallinula chloropus</i>
Waterral	<i>Rallus aquaticus</i>
Wilde Eend	<i>Anas platyrhynchos</i>
Witte Kwikstaart	<i>Motacilla alba</i>
Zwarte Specht	<i>Dryocopus martius</i>
Zwartkop	<i>Sylvia atricapilla</i>

Macro-invertebraten

Op en rond de schans zijn de afgelopen 2 jaar 61 soorten macro-invertebraten waargenomen, de opdeling naar zeldzaamheid werkt hetzelfde als bij de andere soortgroepen, in het blauw en vet de vrij algemene soorten, in het geel en vet met uitroepstekens achter de zeldzame soorten

Naam	Wetenschappelijke naam	Groep
Europese hoornaar	<i>Vespa crabro</i>	Bijen, wespen en mieren
Bont zandoogje	<i>Pararge aegeria</i>	Dagvlinders
Boomblauwtje	<i>Celastrina argiolus</i>	Dagvlinders
Bruin zandoogje	<i>Maniola jurtina</i>	Dagvlinders
Citroenvlinder	<i>Gonepteryx rhamni</i>	Dagvlinders
Groot dikkopje	<i>Ochlodes sylvanus</i>	Dagvlinders
Klein geaderd witje	<i>Pieris napi</i>	Dagvlinders
Kleine ijsvogelvlinder	<i>Limenitis camilla</i>	Dagvlinders
Landkaartje	<i>Araschnia levana</i>	Dagvlinders
Boskrabspin	<i>Xysticus lanio</i>	Geleedpotigen (overig)
Kampoot onbekend	<i>Zelotes spec.</i>	Geleedpotigen (overig)
Krabspin (Xysticus) onbekend	<i>Xysticus spec.</i>	Geleedpotigen (overig)
Kruisspin	<i>Araneus diadematus</i>	Geleedpotigen (overig)
Rietkruisspin	<i>Larinioides cornutus</i>	Geleedpotigen (overig)
Wespspin	<i>Argiope bruennichi</i>	Geleedpotigen (overig)
	<i>Metellina spec.</i>	Geleedpotigen (overig)
Aziatisch lieveheersbeestje	<i>Harmonia axyridis</i>	Kevers
Berkenbladrolkever	<i>Deporaus betulae</i>	Kevers
Bremhaantje	<i>Gonioctena olivacea</i>	Kevers
Geringelde smalboktor	<i>Rutpela maculata</i>	Kevers
Gevlekte schimmelkever	<i>Scaphidium quadrimaculatum</i>	Kevers
Groene zandloopkever	<i>Cicindela campestris</i>	Kevers
Rupsenaaskever	<i>Dendroxena quadrimaculata</i>	Kevers
Strophosomuskever	<i>Strophosoma melanogrammum</i>	Kevers
Tweevlekkig Aziatisch lieveheersbeestje	<i>Harmonia axyridis f. conspicua</i>	Kevers

Viervlekkig Aziatisch lieveheersbeestje	<i>Harmonia axyridis f. spectabilis</i>	Kevers
	<i>Prosternon tessellatum</i>	Kevers
Azuurwaterjuffer	<i>Coenagrion puella</i>	Libellen
Bloedrode heidelibel	<i>Sympetrum sanguineum</i>	Libellen
Bosbeekjuffer	<i>Calopteryx virgo</i>	Libellen
Bruine winterjuffer	<i>Sympecma fusca</i>	Libellen
Bruinrode heidelibel	<i>Sympetrum striolatum</i>	Libellen
Tangpantserjuffer	<i>Lestes dryas</i>	Libellen
Tengere grasjuffer	<i>Ischnura pumilio</i>	Libellen
Tengere pantserjuffer	<i>Lestes virens</i>	Libellen
Vuurlibel	<i>Crocothemis erythraea</i>	Libellen
Zwartgerande tuinslak	<i>Cepaea nemoralis</i>	Mollusca (Weekdieren)
Dunvlerkspanner	<i>Lycia hirtaria</i>	Nachtlinders en micro's
Geel beertje	<i>Eilema sororcula</i>	Nachtlinders en micro's
Grote wintervlinder	<i>Erannis defoliaria</i>	Nachtlinders en micro's
Meriansborstel	<i>Calliteara pudibunda</i>	Nachtlinders en micro's
Slakrups	<i>Apoda limacodes</i>	Nachtlinders en micro's
Windevedermot	<i>Emmelina monodactyla</i>	Nachtlinders en micro's
Witte schaduwspanner	<i>Lomographa temerata</i>	Nachtlinders en micro's
Witvlakvlinder	<i>Orgyia antiqua</i>	Nachtlinders en micro's
Boskrekel	<i>Nemobius sylvestris</i>	Sprinkhanen en krekels
Krasser	<i>Pseudochorthippus parallelus</i>	Sprinkhanen en krekels
Moerassprinkhaan	<i>Stethophyma grossum</i>	Sprinkhanen en krekels
Struiksprinkhaan	<i>Leptophyes punctatissima</i>	Sprinkhanen en krekels
Dambordvlieg onbekend	<i>Sarcophaga spec.</i>	Vliegen en muggen
Gewone roofvlieg	<i>Tolmerus atricapillus</i>	Vliegen en muggen
Groene vleesvlieg onbekend	<i>Lucilia spec.</i>	Vliegen en muggen
Hulstvlieg	<i>Phytomyza ilicis</i>	Vliegen en muggen
Moeraspindelvlieg	<i>Helophilus hybridus</i>	Vliegen en muggen

Bessenschildwants	<i>Dolycoris baccarum</i>	Wantsen en cicaden
Bladpootrandwants	<i>Leptoglossus occidentalis</i>	Wantsen en cicaden
Miersikkelwants	<i>Himacerus mirmicoides</i>	Wantsen en cicaden
Roodpootschildwants	<i>Pentatoma rufipes</i>	Wantsen en cicaden
Schaatsenrijder onbekend	<i>Gerridae indet.</i>	Wantsen en cicaden
Snuitkeverschildwants	<i>Arma custos</i>	Wantsen en cicaden
Staafwants	<i>Ranatra linearis</i>	Wantsen en cicaden

Mossen en korstmossen

Er werden in totaal 4 mos- en korstmossoorten waargenomen.

Naam	Wetenschappelijke naam
Groot laddermos	<i>Pseudoscleropodium purum</i>
Haarmos onbekend	<i>Polytrichum spec.</i>
Heidestaartje en Bekermos onbekend	<i>Cladonia spec.</i>
Kopjesbekermos	<i>Cladonia fimbriata</i>

Paddenstoelen

In totaal zijn er 38 paddenstoelsoorten waargenomen op de site van de schans

Naam	Wetenschappelijke naam
Berkenzwam	<i>Piptoporus betulinus</i>
Blauwgrijze schorsmycena	<i>Mycena pseudocorticola</i>
Bruine bundelridderzwam	<i>Lyophyllum decastes</i>
Dennenmoorder	<i>Heterobasidion annosum</i>
Dennenvlamhoed	<i>Gymnopilus penetrans</i>
Dikrandtonderzwam	<i>Ganoderma adspersum</i>
Echte kopergroenzwam	<i>Stropharia aeruginosa</i>
Gele aardappelbovist	<i>Scleroderma citrinum</i>
Gele korstzwam	<i>Stereum hirsutum</i>
Gewone heksenboleet	<i>Boletus erythropus</i>
Gewone hertenzwam	<i>Pluteus cervinus</i>
Gewone krulzoom	<i>Paxillus involutus</i>
Gewone oesterzwam	<i>Pleurotus ostreatus</i>
Gewone zwavelkop	<i>Hypholoma fasciculare</i>
Grote kale inktzwam	<i>Coprinopsis atramentaria</i>
Heksenschermpje	<i>Mycena rosea</i>
Honingzwam (G)	<i>Armillaria spec.</i>
Kastanjeboleet	<i>Xerocomus badius</i>
Kleverig koraalzwammetje	<i>Calocera viscosa</i>
Levermelkzwam	<i>Lactarius hepaticus</i>
Muizenstaartzwam	<i>Baeospora myosura</i>

Nevelzwam	<i>Clitocybe nebularis</i>
Oranje druppelzwam	<i>Dacrymyces stillatus</i>
Paarse schijnridderzwam	<i>Lepista nuda</i>
Parelamaniet	<i>Amanita rubescens</i>
Parelstuifzwam	<i>Lycoperdon perlatum</i>
Platte tonderzwam	<i>Ganoderma lipsiense</i>
Plooiwieswaaier	<i>Plicaturopsis crispa</i>
Prachtvlamhoed	<i>Gymnopilus junonius</i>
Rode zwavelkop	<i>Hypholoma lateritium</i>
Roestvlekkenzwam	<i>Rhodocollybia maculata</i>
Teervlekkenzwam	<i>Ischnoderma benzoinum</i>
Valse hanenkam	<i>Hygrophoropsis aurantiaca</i>
Waaierkorstzwam	<i>Stereum subtomentosum</i>
Witte kluitzwam	<i>Helvella crispa</i>
Zwavelkop onbekend	<i>Hypholoma spec.</i>
Zwavelzwam	<i>Laetiporus sulphureus</i>
	<i>Hesperomyces harmoniae</i>

Reptielen en amfibieën

Er zijn vier reptielen en amfibieën soorten waargenomen.

Naam	Wetenschappelijke naam
Alpenwatersalamander	<i>Ichthyosaura alpestris</i>
Bruine kikker	<i>Rana temporaria</i>
Kleine watersalamander	<i>Lissotriton vulgaris</i>
Levendbarende hagedis	<i>Zootoca vivipara</i>

Zoogdieren

Er werden sporen van 1 zoogdier waargenomen in de omgeving van de schans, namelijk van de Europese mol. Daarnaast niet via waarnemingen, maar met eigen observaties werden wroetsporen en pootafdrukken gezien van everzwijnen in de nabijheid van de schans.

Water

- Binnen afstroomzone van Netebekken en stroomgebied van de Schelde.
- Van nature niet overstroombaar.
- Geen of weinig direct effect van beken of rivieren in de buurt
- Afwateringsgracht die de grote vijver draineert.

De bodem van de grote vijver is het laagste punt van de site, met een hoogte ten opzichte van de zeespiegel van rond de 42,50m. De kleine vijver ten westen ligt ten opzichte van de zeespiegel op een hoogte van ruim rond de 43m, dit is dus minimaal een verschil van een kleine halve meter. Het diepste

punt van de gracht ten zuiden van het schanslichaam ligt op een diepte van ongeveer een 43,70m, via die weg zal er dus zonder aanpassingen wellicht geen doorstroom zijn tussen de beide vijvers. De gracht ten noorden, tussen de schans en de voorschans ligt op een hoogte van ruim rond de 43m, dit hoogteverschil is niet zo groot en kan met een goede waterstand doorstroom creëren. De vijver ten noorden van de voorschans ligt dan weer op een hoogte van zo'n 42,50m, even hoog als de grote vijver dus. Alleen staan deze twee elementen in de toekomst niet meer met elkaar in contact.

Daarnaast zal de grote vijver nog 0,40m uitgediept worden, de bodem zal dan nog maar op 42,10m liggen, dit wil zeggen dat het waterniveau dan een kleine meter moet stijgen vooraleer er een beetje doorstroom is naar de westelijke vijver.

Tussen de westelijke en de noordelijke vijver is nu een depressie die droog staat, deze ligt op een diepte van ongeveer 43m, deze depressie zou op termijn moeten dienen om doorstroom te krijgen tussen de twee vijvers.

Watersysteem	Hoogte van de bodem ten opzichte van de zeespiegel
Grote vijver	Heden (maart '26) rond de 42,50m na werken rond de 42,10m
Zuidelijke gracht	43,70m
Westelijke vijver	43m
Kleine gracht	43m
Noordelijke vijver	42,50m
Noordelijke gracht	43m

Zowel oppervlakteveen als bodemveen is waarschijnlijk aanwezig in de omgeving van de vijvers, bijna permanente vernatting en zorgen voor een goede doorstroming zijn belangrijk om het veen in stand te houden.